

AKADEMİK DERGİSİ

ANKARA 2019 (HAZİRAN) - Sayı: 6 - s. 127-168

Gönderilme Tarihi: 18-02-2019, Kabul Tarihi: 07-05-2019

■ SABÛHÎ AHMED DEDE'NİN İHTİYÂRÂT-I SABÛHÎ ADLI MESNEVÎ ŞERHİ

Sabûhi Ahmed Dede and His Commentary of Masnavı Named İhtiyarat-ı Sabûhi

Doktora Öğrencisi

MÛZEKKİR KIZILKAYA

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü

orcid.org/0000-0002-1774-8774

mkizilkaya1402@hotmail.com

Öz

XVII. yüzyıl Mevlevî şeyhlerinden Yenikapı Mevlevîhane'si şeyhi Tokat asıllı Sabûhi Ahmed Dede önemli bir sûfidir. İlk tasavvuf tecrübesini Bektaşilik'te yaşayan Sabûhi, Bektaşî Kasım Baba'nın vefatından sonra Konya'ya gidip Bostan Çelebi ve Ebu Bekir Çelebi'ye intisap edip Mevlevî olmuştur. On üç yıl Konya'da şeyhlerine hizmet etmiş, Mevlevîliğin eğitiminden geçmiş, Mevlevî dedesi olmuştur. Şam Mevlevîhanesi şeyhliğine tayin edilen Sabûhi Dede Şam'da telif ettiği *İhtiyarat-ı Sabûhi* adlı eserinde *Mesnevî*'den intihap ettiği beyitlerin şerhini yapmıştır. Beyitlerin zahiri manasının yanında beyitlere getirdiği batınî yorumlarıyla dikkat çekmiş, kendisinden sonra gelmiş Mevlevîleri ve sufileri etkilemiş, çığır açmış, ekol oluşturmuş bir sûfidir. İlahi aşkın sarhoşu olmuş, varlık kaydından sıyrılmaya çalışmış, fena yolunu seçmiş, ihtiyari ölümle aşkın cezbesiyle coşmuş, kalenderî ve melamî meşrep kişiliği Şems-i Tebrîzi'nin yolundan gitmiş ve yaşadığı dönemde onun temsilcisi olmanın yanında vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiş olmakla Mevlevîliğin yanında Ekberî irfan geleneğinin de XVII. Yüzyılda önemli temsilcisi olmuştur. Sabûhi ilmî yönünün yanı sıra edebî yönü de olan bir şahsiyettir. Şiir yazacak düzeyde Arapça ve Farsça'ya vâkıf olan Sabûhi Dede'nin *Divân*'ı vardır. Aslında divândan çok divânçe demek daha doğru olur. Divânında yedi yüz beyit civarında şiir vardır. Divânı müretteb değildir. Şiirlerinde ilâhi aşkın yoğun bir şekilde terennüm edildiği görülmektedir. Sabûhi Ahmed Dede gerek *Divân*'ının mürettep olmayışı gerekse *İhtiyarat-ı Sabûhi*'yi yazma gayesinde ifade ettiği üzere seçtiği ve ele aldığı beyitlerde işlenen konular belirli bir çerçevede kalmıştır. Çizilen çerçeve; neyistandan kopup bu süflî âleme düşen insanın tekrar aslı vatana dönme mücadelesi ve bunun yol ve yöntemleri diyebileceğimiz seyr ü sülûk ile nefsin terbiye edilmesi, arındırılması, gönül aynasının parlatılması, irâdî ölümle fenâ mertebesine ermek gayesini güden bu yol, bakâbillah mertebesinde vahdet-i vücûd zevkini tadararak vuslata ermek gayesini gütmektedir. Bu nedenle Sabûhi Dede'nin tasavvuf anlayışının şekillenmesinde dikkat çeken tasavvufî kavramlarda bu doğrultuda teşekkül etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Mevlevîyye, Mesnevî, Yenikapı Mevlevîhanesi, İhtiyârât-ı Sabûhi*

Abstract

XVII. Yenikapı Mevlevîhanesi sheikh of the century Mevlevî sheikhs Sabûhi Ahmed Dede of Tokat was an important Sufi. Sabûhi, who lived his first sufism experience in Bektashism, went to Konya after the death of Bektaşî Kasım Baba. Thirteen years he has served the sheikhs in Konya. Mevlevî passed the education of the Mevlevî grandfather. He became the sheikh of Mevlevî. Sabûhi Dede, who was assigned to the sheikhdom of Damascus made a commentary on the verses which he had committed in *Mesnevî* in his book *İhtiyarat-ı Sabûhi*, which he had written in Sham. He drew attention to the secret interpretations of the couplets besides the basic meaning. He is a Sufi that has created an ecole and has influenced the Mevlevî and the sufis after him. He followed the way of Shams-i Tebrîzi and during his lifetime, he adopted his understanding of vahdat-i wujud. In XVII. Century he became an important representative of the tradition of ekber irfan. Sabûhi is a person who has a literary aspect besides his wisdom. Sabudhi dede, who has an understanding of Arabic and Persian in a way that enables him to write poems in these languages, has a divân. There are poems around seven hundred couplets in it. His poems show that the divine love is intensely chanted. Sabûhi Ahmed Dede and his *Divân* to be the absence of the crew

as stated in the aim of writing the *İhtiyârât-ı Sabûhî*'ye selected and discussed the verses in a particular framework. Frame drawn; the way of the people who fall from neyisthan to this despicable life and the struggle to return to the original realm and the paths and methods of this can be called the course of the *sülûk* and nephrine to be refined, purifying, the heart mirror, this is the way to achieve the level of death with the will of death, tasting the taste of *vahdet-i vücûd* in the order of taste. For this reason, the Sufism concept of Sabuti Dede, which has attracted attention in shaping Sufism, has formed in this direction. In this study, we tried to determine the opinions of Sabuhi Dede on the basic issues of Sufism.

Keywords: Tasavvuf, Mevlevîyye, Masnawi, Yenikapı Mevlevîhanesi, İhtiyârât-ı Sabûhî,

Giriş

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in iskân politikası gereği, gerek Müslüman nüfus teşvik edilerek gerekse her şehirden belli sayıda Müslüman nüfus çeşitli sebeplere binaen sürgün edilerek İstanbul'da yerleştirildi.¹ Fatih Sultan Mehmet bu süreçte başta Ayasofya olmak üzere bazı kiliseleri camiye çevirdi. Bunlardan birisi de Kalenderhane Camii'dir. İstanbul'un fethinde aktif görev alan tarikatlar, Türk-İslam kültürünün İstanbul'da yayılması, İstanbul'un Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması için fetihten sonra irşat faaliyetlerine başlamıştır.

İstanbul'a ilk gelen tarikatlardan biri de Mevlevîliktir. Kiliseden camiye dönüştürülen Kalenderhane Camii,² Mevlevîliğin ilk zaviyesi olmuştur.³ M.S. VII. yüzyılda inşa edildiği söylenen bu tarihi kilisenin adı Aya Maria Diyakonissa Kilisesi⁴ veya Baha Tanman'ın tespitiyle Hristos Akataleptos Kilisesi'dir.⁵ Camiye çevrilmeden önce büyük onarım geçirmiştir. Sonradan camiye çevrilen bu zaviyede bir şeyhin, bir zaviye nazırının, bir hafızın görev yapması, cuma günleri de sema yapılması şartıyla açılmış, bu camii de görev alacak zevatın ücretleri ve diğer giderlerin yevmiye kaç dirhem olacağı vakfiyesinde belirtilmiştir. Mevlevîliğin İstanbul'a girmesinin akabinde Kulekapısı Mevlevîhanesinin⁶ (Galata Mevlevîhanesi) 1491 yılında inşa edilmesi ile Kalenderhane Zaviyesi tarihi görevini tamamlamıştır. 1597 yılında Yenikapı Mevlevîhanesi, 1622 yılında Beşiktaş Mevlevîhanesi,

¹ Tahsin Yıldırım-İbrahim Öztürkçü, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010, s.166.

² Hafız Hüseyin Ayvansârâyî, *Hadikatü'l-Cevami'*, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1281, c.I, s.166.

³ Hafız Hüseyin Ayvansârâyî, *Hadikatü'l-Cevami'*, (Camilerimiz Ansiklopedisi), haz. İhsan Erzi, İstanbul: Tercüman, 1987, s.230; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2006, s.309; Hasan Özönder, "Yangınlarla Kaybettığımız Yenikapı Mevlevîhanesi," IX Milli Mevlânâ Kongresi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1997, s.144; Reşat Öngören, "Fatih Mehmet Vakfiyeleri II", *Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı*, (Ankara 1938), s.259-260; *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Süfîler; Devlet ve Ulemâ* (XVI.Yüzyıl), İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s.213-218.

⁴ Hikmet Ülgen, *İstanbul Camileri*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret, 1966, s.32.

⁵ Baha Tanman, "İstanbul Mevlevîhaneleri", *Osmanlı Araştırmaları* 14 (1994), s.178; Bahriüda Tanrıkorur, "Mevlevîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Ansiklopedisi*, c.XXIV, s.468-475.

⁶ Ayvansârâyî, *Hadikatü'l-Cevami'*, c.II, s.42-47.

1623-1631 tarihleri arasında Kasımpaşa Mevlevîhanesi, 1793 yılında da Üsküdar Mevlevîhanesi inşa edilmiştir. Sabûhî Ahmed Dede Şam Mevlevîhanesi şeyhliğinden sonra Yenikapı Mevlevîhanesi'nde dokuz yıl şeyhlik yapmıştır.

Mevlevîlik tarihine ve kültür tarihimize çok önemli katkıları olan Yenikapı Mevlevîhanesi'nde şeyhlik yapan Sabûhî Ahmed Dede'de *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi telif ederek bu kültür kervanına katılmıştır. Melâmî ve kalenderî meşrebe sahip olan Sabûhî Dede eserinde *Mesnevî*'den seçtiği beyitleri zâhirî mânâlarının yanında bâtinî anlamlarına da işaret etmiştir. *İhtiyârât-ı Sabûhî* hakkında bizim çalışmamızdan önce Abdulkadir Algül tarafından ilk yüz varağının latinize edilmesinden ibaret olan bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. *Türkçe Divân*'ı üzerine doktora çalışması hazırlayan Mehmet Sarı *İhtiyârât-ı Sabûhî*'nin tanıtım ve tavsifini yapmış, Abdulkadir Algül yüksek lisans tezinde bu bilgileri tekrar etmiştir.⁷ Sabûhî Ahmed Dede'nin *Türkçe Divân*'ını ilk defa 1934 yılında yayımlayan Sadeddin Nüzhet Ergün ise eserinde Sabûhî Ahmed Dede'nin *İhtiyârât-ı Sabûhî* adlı bir eseri olduğundan bahsetmiş ve başka bilgi sunmamıştır.

Bu makalemizde *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi ayrıntılı bir şekilde tanıtmaya çalışacağız.

1. İhtiyârât-ı Sabûhî

Esrar Dede, eseri, İlmî Dede'nin tesiriyle *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*'sine nazire olarak yazmış olduğunu söyler.⁸ Eserin adını bizatihi Sabûhî kendisi *İhtiyârât-ı Sabûhî* olarak vermiştir. Bunu şu cümlelerle ve beyitlerle dile getirmektedir. Evvela meşhur olan ebyat-ı müşkileyi intihab eyleyip *İhtiyârât-ı Sabûhî* deyu ad koydum.

⁷ Mehmet Sarı, *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divân'ının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s.325-327; Abdulkadir Algül, *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve "İhtiyârât-ı Sabûhî" adlı eseri (1-100. Varak)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.

⁸ Esrar Dede, *Tezkire-i Şua'ra-yı Mevlevîyye*, haz. İlhan Genç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, trs, s. 275; Hilal Tuğba Mengüç, *İlmî Mehmed Dede'nin Cezire-i Mesnevî Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 28-32.

گزیدم از میانش طرفه ابیات

نهادم نام او را اختیارات

ازان خمخانه پرکردم سبویی

برای عاشق خمخانه جوئی

هر ان عاشق که خواهد فیض روحی

بخواند اختیارات صبحی⁹

İhtiyârât-ı Sabûhî kütüphanelerde yazma halinde bulunmaktadır. Tespit edip tanıtım ve tavsifini yaptığımız nüshalar şunlardır.

2. İhtiyarat-ı Mesnevî'nin Nüshaları ve Tavsifi

Sabûhî'nin diğer eseri *İhtiyârât-ı Sabûhî'dir*. Kaynaklara göre bu eserini Şam Mevlevîhanesi şeyhi iken yazmaya başlamış ve on iki senede tamamlamıştır. *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi Sabûhî Ahmed Dede, *Mesnevî*'nin altı defterinden intihab ettiği beyitleri açıklamak üzere meydana getirmiştir. *İhtiyârât-ı Sabûhî*'nin kütüphanelerde on bir nüshası olduğunu tespit ettik. Tespit ettiğimiz nüshaları ayrıntılı bir şekilde tanıttık. Ancak gerek Mehmet Sarı'nın gerekse Abdulkadir Algül'ün tezlerinde varlığından bahsettiği Ankara İl Halk Kütüphanesinde Yaz. No: 440 koduyla kayıtlı olduğu söylenen nüshaya ve Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde olduğu ve www.yazmalar.gov.tr de tanıtımı yapılan nüshaya da ulaşamadık, varlığına dair kesin bir bilgi elde edemedik. Elimizde mevcut olan nüshaların bir kısmı birinci, ikinci cilt tek nüsha olarak bulunurken,¹⁰ bir kısmı üç, dört, beş ve altıncı cilt bir arada tek nüsha olarak bulunmaktadır.¹ Altı cildin bir arada bulunduğu nüshalar: Konya Mevlâna Müzesinde kayıtlı 2084 ve İstanbul

⁹ Yepyeni beyitlerin arasından seçtim, adını "İhtiyârât" koydum, meyhaneye arayan âşık için meyhaneyi şarap testisiyle doldurdum, ruhu feyz isteyen her âşık bu *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi okusun.

¹⁰ Konya Mevlâna Müzesinde bulunan 2084 nolu nüsha, Milli Kütüphanede bulunan 935/1, 935/2 nolu nüsha 1 ve 2 cildin bir arada bulunduğu nüshalardır.

Üniversitesi Nadir eserler bölümünde bulunan NECTY01495 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüsha, 89435-1 numarasıyla kayıtlı nüshalar ile Süleymaniye Kütüphanesinde yazma halinde olan üç nüsha içerisinde de altı cildin tamamının olduğunu gördük. Esad Efendi bölümü Yazma. No: 1310'da kayıtlı nüsha, Süleymaniye Kütüphanesinde Hasan Hüsnü Paşa Türkçe Yazmalar bölümünde alan 606 yazma numarası ile yer alan nüsha, Süleymaniye Kütüphanesinde Pertev Paşa Türkçe Yazmalar bölümünde olan 228 yazma numarası ile yer alan nüshalardır. Bizim bizzat ulaştığımız ve elimizde CD içerisinde jpeg dosyası halinde bulunan *İhtiyârât-ı Sabûhî* el yazması nüshalar şunlardır.

2.1. Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2084 Nolu Nüsha

Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar bölümünde 2084 de kayıtlı olan nüshadır: Konya Mevlâna Müzesinden tarafımıza gönderilen CD kayıtlarında bu nüsha 302 varak olarak belirtilmektedir. Eser dış ve iç kapakları, içerisinde bulunan boş sayfalarla birlikte toplam 310 jpeg dosyasıdır. İstinsah eden: Medine-i Münevvere Mevlevîhanesi şeyhi Hacı Muhammed Nuri el-Mevlevî'dir. 1249 tarihinde istinsah etmiştir. Eserin ebatları: 210*170-228*109 mm; her sayfada satır sayısı, 26, Hat: Talik, cilt; miklepli, altın sarısı zencirekli, mukavva ciltlidir. İlk iki sahife altın sarısı yıldızlı cetvelle çerçeveli diğer sayfalar kırmızı cetvelle çevrilidir. Dış kapaktan sonra gelen ilk sahifede şu bilgiler mevcuttur. Eserin adı "*İhtiyârât-ı Sabûhî Dede*" olarak yazılı, altında 276/427 rakamı yazılı, hemen onun altında kütüphane kaydı var. Ayrıca bu sahifede çeşitli rakamlar var. Bu rakamların eser hakkında tutulmuş tavsifine dair notlar olduğunu gördük. Kapaktan sonra gelen ikinci sahife boş, üçüncü sahifede 276/427 rakamı ve altında bu nüshaya dair şu açıklama yer almaktadır. "*Müntehabât-ı Mesnevî-i Şerif Şerhi*, asıl adı (*İhtiyârât-ı Sabûhî Dede*) altı cildin müntehabat-ı bir yerde, Türkçe yazma, satır 26, yazar Medine-i Münevvere Mevlevîhanesi şeyhi Hacı Muhammed Nuri Dede Cild: Mukavva üzerine meşin, sene 1249 tul 21 arzı 18. Bu nüshanın yazılışında müstensih şu kurallarla hareket etmiş ve eseri bu esaslar üzerine yazmıştır. *Mesnevî*'den seçilen beytin başlığı ve beyit kırmızı mürek-

keple yazılmış, başka şairlerden alacağı beyitleri dikkat çekmesi için sadece “beyt” kelimesini kırmızı mürekkeple yazmış, ayet ve hadisler, yorumlar ve tefsirler siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kırmızı çerçeve içine alınmış olup sade bir görüntüye sahiptir. Sabûhî’ye ait eserler hakkında bilgi veren Abdalbaki Gölpınarlı ’da *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu* adlı eserinde 2084 nolu nüsha hakkında birinci ve ikinci defterler şeklinde tanıtmış¹¹ hâlbuki yukarda verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü üzere altı defteri muhtevidir. Ancak bizden önce bu eserin tavsifini yapan Mehmet Sarı ve Abdulkadir Algül’ün verdiği bilgiler eserle uyuşmamaktadır. Müellifi, istinsah tarihi, yazma kayıt numarası aynı eser olan nüshayı, başlıkların, beyitlerin, ayet ve hadislerin kırmızı mürekkeple yazıldığı bilgisini aktarırlar ancak bu bilgiler hatalıdır. Doğrusu yukarda tavsifini yaptığımız şekildedir. Ayrıca her iki yazarın iddiasına göre *İhtiyârât’ın* beşinci ve altıncı defteri kayıp olduğu, bu nüshaların 1900 yılların başında Yenikapı Mevlevîhanesinde çıkan yangında yanmış veya kayıp olduğu, mevcut nüshalar içerisinde *İhtiyârât-ı Sabûhî’nin* dört cildinin bulunduğu bilgisi de hatalıdır. 2084 nolu bu nüsha içerisinde *İhtiyârât-ı Sabûhî’nin* birinci ve ikinci ciltlerinin bulunduğu bilgisi de doğru değildir. Medine-i Münevvere Mevlevîhanesi şeyhi Muhammed Nuri Dede tarafından 1249/1833 yılında istinsah edilen *İhtiyârât’ın* bu nüshası 310 varak ve altı cildin bir arada bulunduğu nüshadır. Öyle zannediyoruz ki Sarı bu bilgileri Gölpınarlı’nın *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*¹² ve Mehmet Önder ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Mevlâna Bibliyografyası*¹³ adlı eserden araştırma ve inceleme yapmadan aynen almış Algül’de Mehmet Sarı’yı referans göstererek aynı hatalı bilgileri tekrar etmiştir.¹⁴

2.2. Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2085 Nolu Nüsha

Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar bölümünde 2085 de kayıtlı olan nüshadır. Müellif tarafından yazıldığına

¹¹ Abdalbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971, c.II, s. 143.

¹² Gölpınarlı, *Yazmalar Kataloğu*, c.II, s.143.

¹³ Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, Ankara: 1974, c.II, s.175.

¹⁴ Algül, *Sabûhi Ahmed Dede*, s.17.

dair kesin bir bilgimiz yok ama hattat olan müellif tarafından yazılma ihtimali çok yüksek olan ve asitaneye bizzat Sabûhî tarafından vakfedilen *İhtiyârât* nüshasıdır. Eser dış ve iç kapakları, içerisinde bulunan boş sayfalarla birlikte toplam 224 jpeg dosyası ve 220 varaktır. Yazan: Sabûhî Ahmed Dede. Bu nüsha Sabûhî Ahmed Dede tarafından Konya Dergâhına bağışlandığı için öyle zannediyoruz ki bizatihi Sabûhî'nin kendi el yazmasıdır. Eserin ebatları: 287*175-212*127 mm; her sayfadaki satır sayısı, 19, Hat: Nesih, Cilt, Miklepli, üstü kâğıt kaplı, kenarları ve sırtı meşin, mukavva ciltlidir. 1. ve 2. Cilt tek nüshadadır. Eserde geçen ayet hadisler ve *Mesnevî*'de şiiirin geçtiği konu başlıkları kırmızı mürekkeple, beyitlerin üzeri kırmızı çizgi ile çizilerek, zaman zaman ayet ve hadisler de siyah mürekkeple yazılıp üstü kırmızı çizgiyle çizilerek belirtilmiştir.¹⁵ Dış kapaktan sonra gelen ilk sahifede şu bilgiler mevcuttur. "*İhtiyârât-ı Sabûhî Dede*" olarak yazılı, altında 158/170 rakamı yazılı, hemen onun altında kütüphane kaydı vardır. Ayrıca bu sahifede çeşitli rakamlar var. Bu rakamlar eserin tavsifine ve kütüphane kaydına dair rakamlardır. Aynı sahifede 158/170 rakamı ve altında bu nüshaya dair şu açıklama yer almaktadır. (*İhtiyârât-ı Sabûhî Dede*) "*Müntehabât-ı Mesnevî-i Şerif Şerhi*, cildi evvel ve sani Türki yazma, satır muhtelif, Mukavva üzerine kağıt, tul 21 arzı 18. Üçüncü varakta "*Bu mübârek kitabı, fukarânın en zayıfı Sabûhî Dede, Hazreti Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (kaddesa'llâhu Teâlâ sırrahu'l-azîz) mübarek kabrinde, hicrî 1050 senesinde, Hazreti Hüseyin Çelebi Efendi'nin (Allah hilafetinin gölgesini talebelerinin üzerine yaysın) hilâfeti zamanında, satılmamak, hibe edilmemek, bu şerefli makamdan çıkarılmamak ve talebelerinden men edilmemek şartı ile vakfetmiştir*" kaydı vardır.¹⁶

2.3. Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2086 Nolu Nüsha

Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar bölümünde 2086 de kayıtlı olan nüshadır. Eser ekleriyle birlikte 239 jpg dosyası, 235 varaktır. İstinsah eden, İstanbul'da Tuzlalı Haydar oğlu İsmail; İstinsah tarihi: 1052; Eserin ebatları, 285x180-205x105 mm. Her

¹⁵ Gölpınarlı, *YazmalarKatalogu*, s.143-144.

¹⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.1^b.

sayfada satır sayısı 19, hattı, talik, cilt miklepli, kenarı cetveli, şemseli, koyu kahverengi, mukavva üzerine meşin geçirilmiş olup, eser hasarlar nedeniyle tamir görmüştür.¹⁷ Eserde beytin geçtiği konu başlıkları, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmış, beyitlerin üzeri kırmızıçizgi çekilerek belirtilmiş, bazen ayetler ve hadisler siyah mürekkeple yazılmış, kırmızı mürekkeple harekelenmiş ya da üzeri kırmızıçizgi ile çizilmiş, sistematik bir düzen yoktur. Yine Gölpınarlı ve Mehmet Sarı eserin tanıtımında hatalı bilgi aktararak eserde üçüncü ve dördüncü ciltler olduğunu beyan ederler, Algül'de aynı hatayı sürdürür.¹⁸ Bu nüshada üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı ciltler tek nüsha halinde bir aradadır. İlk sayfada çeşitli rakamlar, kütüphane kaydı, ikinci sayfada Osmanlıca metinler vardır. Bu metinler, "İntihab-ı Mesnevîyi Şerif", "Güzelcehisari Derviş Eşref?", "mühür" "İş bu müstentab Pederim merhum ser tabbah Hasan Ziya Dede Efendi namına olarak tarafı fakir-nemden Asitane-i Mukaddese-i Hazret-i Mevlâna Kütüphanesine vakf olunmuştur. Sene 20 Teşrinî Sani 1052/1642. Selahaddin Çelebi."¹⁹

2.4. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 935/1 Nolu Nüsha

Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda YZ. B. 935/1 bölümünde bulunan bu eser, 225 varak 290X175-210X130 mm ebatlarında, her sayfada 23 satır, hattı nesih, tezhipli, ilk iki sayfada cetvel var ve yaldızlı, cilt özelliği olarak, kenarları meşin, cilt kapakları ebru kâğıt, miklepli, mukavva ciltlidir. Eser içerisinde ayetler, hadisler, *Mesnevî*'den alınan beytin başlıkları kırmızı, beyitlerin üzeri kırmızı çizgiledir. Eserde zaman zaman kenarlara kısa şerhler yapılmış ancak sınırlı sayıda sayfalarda var. Eser, Derviş Mustafa tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüshada da birinci ve ikinci defterler tek nüsha halindedir. Birinci defter 137/a varakta bitiyor, 138/b varakta ise ikinci defter başlamaktadır.

¹⁷ Gölpınarlı, *Yazmalar Kataloğu*, s.144.

¹⁸ Gölpınarlı, *Yazmalar Kataloğu*, c.II, s.144; Sarı, *Şeyh Sabûhi*, s.184; Algül, *Sabûhi Ahmed Dede*, s.18.

¹⁹ Sabûhî hayatta iken Asitane-i Mukaddese-i Hazret-i Mevlâna Kütüphanesine vakf olunmuştur. Bu yönüyle Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085 nolu nüshadan sonra en önemli nüsha bu nüshadır.

2.5. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 935/2 nolu Nüsha

Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda bulunan bu eser 935/1 de kayıtlı nüsha ile birebir aynı eserdir. Farklı iki nüsha olarak tanıtılmış ancak bu nüsha 935/1 nolu nüshanın yanlışıyla 2.cilt olarak tanıtılmasından ibarettir. Farklı bir nüsha değildir.

2.6. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi NECTY01495 Nolu Nüsha

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi nadir eserler bölümünde NECTY01495 demirbaş numarasıyla kayıtlı bu nüsha, 326 varak, ilk sayfa 23 satır diğer sayfalar her sayfada 25 satır olacak şekilde yazılmıştır. 322X205-225X125 mm ebatlarında, kahverengi meşin ciltli, şemseli, salbekli, zencirekli ve mikleblidir, ilk sayfada ser levha mihrabiyeli ve tezhiblidir, ilk varaktaki cetvel altın yaldızlı, sonraki sayfalarda kırmızıdır. Kâğıt aharlı, filigran suyolu filigranlıdır. Söz başları, ayetler, hadisler, konu başlıkları ve sözler kırmızı mürekkeple yazılmış, şiirler ise siyah mürekkeple yazılmış olup, üzerine kırmızı çizgi çekilerek gösterilmiştir. Zaman zaman kırmızı mürekkeple yazılı ayet, hadis veya söz şerh edilirken siyah mürekkeple yazılan kelimeler veya pasajlar üzerleri kırmızı çizgi çekilerek gösterilmiştir. *İhtiyârât-ı Sabûhî*nin altı defteri bir arada istinsah edilen bu eser gayet okunaklı Nesih hattıyla yazılmıştır. Zaman zaman sayfa kenarlarına küçük küçük açıklamalar ve notlar yazılıdır. Eserin ilk sayfasında Sabûhî Dede'nin adı Sabûhî Ahmed Dede b. Mehmed (Muhammed) olarak gösterilmiştir. Eserin altıncı defterinin sonunda Zakir, derviş, es-Seyyid İsmail el-Müştehir bi hafızı'l-Kuran, sene 24 Cemaziyelahir h 1251 tarihi yazılıdır.

2.7. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 894.35-1 Nolu Nüsha

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde 894.35-1 numarasıyla kayıtlı olan bu nüshanın özellikleri şöyledir. Derviş İsmail ta-

rafından h.1201 tarihinde istinsah edilen eser, 326 varak, 325X203 mm ölçülerinde, her sayfada 23 satır var, Nesih hattıyla yazılmış bu eser sadece Derviş es-Seyyid İsmail tarafından 1201 yılında intinsah ettiği nüsha olarak yorumladık. İstanbul Üniversitesi Nadir eserler kütüphanesi görevlileri bize kayıtlarda iki farklı nüsha olarak gözüken eserin aynı eser olduğunu söylediler ve yukarda tanıtımın yaptığımız NECTY01495 nüshanın Cd kayıtlarını verdiler. Kütüphane kayıt bilgilerinde iki nüsha halinde gözüken aynı eser farklı olarak bir nüsha 1201 tarihinde diğeri 1251 tarihinde istinsah edilmiş gibi gözüküyor. Daha önce Abdalbaki Gölpınarlı'nın Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde bulunan 2084 nolu nüshayı altı cildin bir arada olduğu bir eser olmasına rağmen birinci ve ikinci defterleri muhtevi olarak hatalı tanıttığı gibi ihtimaldir ki eseri kaydeden kişi Arapça rakamlardan oluşan ١٢٠١ tarihini 1201 şeklinde okudu ve farklı iki nüsha olarak tanıttı. Başka bir ihtimal ise Derviş es-Seyyid İsmail *İhtiyârât*'ın nüshasını sonraki yıllarda tekrar istinsah etti.

2.8. Sadberk Hanım Müzesi Nüshası

Sadberk Hanım Müzesi Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmalar koleksiyonu içerisinde S.H.M.H. K. Yaz.446 arşiv numarasıyla yer alan *İhtiyârât-ı Sabûhî*'nin bu nüshasının ölçüleri 220X140-145X85, 169 varak, ilk sayfada 15, diğer sayfalarda 19 satır vardır. İlk sayfada ser levha mihrabiyeli ve tezhiblidir, ilk varaktaki cetvel altın yaldızlı, sonraki sayfalarda kırmızıdır ve talik hattıyla yazılmıştır. Zaman zaman cetvelsiz sayfalar var, bu sayfalarda yazı karakterleri farklı, ihtimal ki bu sayfalar ya bozuldu ya da eksikti, sonradan eksik yerler yeniden yazılarak eklendi. Derkenarlarda nadiren de olsa kısa kısa açıklamalar yer alıyor. Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı defterleri muhtevidir ve tek nüshada toplanmıştır. Serlevhadan önceki sayfada çeşitli yazılar ve karalamalar vardır. Bu sayfada ayrıca "Sabûhî cildi salis ve rabi' ve hamis ve sadis ez Mevlevî *Mesnevî Şerhi*" kaydı vardır. *Mesnevî*'den iktibas edilen beyitlerin konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, ayetler, hadisler, beyitler siyah mürekkeple yazılmış, üzerleri kırmızı çizgi ile çizilerek belirtilmiştir.

2.9. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 1310 nolu Nüsha

Süleymaniye Kütüphanesinde üç nüsha tespit ettik. Esad Efendi bölümü Yazma. No: 1310'da kayıtlı bir cilt içerisinde *İhtiyârât-ı Sabûhî*'nin altı defterini muhtevidir. Kapakla ve son sayfadaki haşiyeye ile 414 varaktır. 210X150-160X080 ebatlarında, mihrabiye ve cetvel yoktur. İlk sayfa 18 satır, diğer sayfalarda 25 satır vardır. Farisi Nesih hattıyla yazılmış, kâğıt filigransız, beyaz, cilt miklebli, bez kaplı deri, cilt dilişli, şirazeli eskimiş cilt, ayet, hadisler, *Mesnevî* beytinin alındığı konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, diğer yazılar siyah mürekkeple yazılmış, beytlerin üzeri kırmızı mürekkeple çiziler ayırt edilmiştir. Eserin içerisinde özellikle birinci defterin başlarında derkenarda haşiyeler vardır ve sonunda iki sayfa da şerhin haricinde yazılar vardır.

2.10. Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Türkçe Yazmalar Bölümü 606 Nolu Yazma

606 yazma no ile yer alan nüsha, bir cilt halinde *İhtiyârât-ı Sabûhî*'nin altı cildi bir arada olan bu nüshanın varak sayısı 197, ebatları: 345X125-245X120 mm, birinci sayfada 26 diğer sayfalarda 33 satır vardır, yazılar küçük yazıldığı için varak sayısı diğer nüshalara göre daha azdır. Talik hattıyla yazılmış olan eserin serlevhası mihrabiye ve tezhibli, birinci ve ikinci varakta cetvel var ve yaldızlıdır. Diğer varaklarda cetvel yoktur. Ayet ve hadisler siyah mürekkeple yazılmış, kelimelerin üzeri kısa kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. Beyitler ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kağıt filigransız sarı kağıt, cilt şirazeli, köşebendli, yaldızlı, çiçek şemseli, çift cetvelli ve cetvel yaldızlı, meşin ciltle kaplı. Müstensihî, Es-Seyyid Ali Necmeddin b. Er-Rıza el-Mevlevî el-Ma'ruf b. Hulafai mektub-i sadr-ı Âlî. 20 Rebiül Ahir 1261h./1845 m. tarihinde istinsah edilmiştir.

2.11. Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Türkçe Yazmalar Bölümü 228 Nolu Yazma

228 yazma no ile yer alan nüsha 298 varak, 300X198-205X103 mm, ilk sayfada besmele ile birlikte 13 satır diğer sayfalarda 25 satır ile yazılmış olup, serlevha mihrabiye ve tezhibli, birinci varakta kırmızı çizgi ile cetvel var ve altın yıldızlıdır. Diğer varaklarda cetvel kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. Filigransız su yollu beyaz kâğıt üzerine Nesih hattıyla yazılmış yazılar gayet okunaklı bir şekilde yazılmıştır. Eser bordo renkli (vişne) deri ciltli olup, şemseli, miklepli ve şirazelidir. Âyetler, hadisler ve Farsça başlıklar kırmızı yazılmış olup, *Mesnevî*'den ve diğer kaynaklardan alınan beyitler siyah mürekkeple yazılmıştır. Beyitleri şerhten ayırt etmek için kırmızı mürekkeple beyt sonlarına "o" işareti konmuş olup akabinde şerh yapılmıştır. Eser Sabûhî Dede'nin *Mesnevî*'den seçtiği beyitler yaptığı şerhin tamamını kapsamakta olup altı defter tek nüsha halindedir. Müstensih Derviş el-Hac Muhammed Baba Post adında bir Mevlevî dervişidir. Eserin ilk sayfasında "Bede'tü'l Kitab Cemaziye'l Ahirin on altıncı günü yevmü's-sebte Bari Teâla itmamını müyesser eyleye âmin sene bin iki yüz on altıdadır. 16 Cemaziye'l Ahir 1216" ve devamında Kitab-ı *İhtiyârât-ı Sabûhî* Ahmed Dede Efendi kaddesallahu sirrahul azizi Hazreti Sabûhî Dede Efendi Yenikapı Mevlevîhanesinde şeyh iken vefat eyledi." Bir sonraki yazı ise "Mesnevîyi Şerifi Hazreti Mevlânâdan kaddesallahu sirrahul aziz, bazı ebyâtı şerifi ihtiyar edip şerh eyleyip ismine *İhtiyârât-ı Sabûhî* demiştir. Tarih-i vefat- 105" vefat tarihi için niçin 105 yazdığı konusunda herhangi bir bilgi bulamadık. Öyle zannediyoruz ki kastettiği şey h.1057 veya bazı kaynakların görüşüne göre h.1054. vefat tarihidir.

2.12. Hidiv Kütüphanesi Nüshası

Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan www.yazmalar.gov.tr adresinde tanıtımı yapılmış, künye bilgileri verilmiş, Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde varlığından bahsedilen *İhtiyârât* nüshasına ulaşamadık. Aslında yaptığımız çalışmalar ve uğraşlar sonucunda elde ettiğimiz bilgi Hidiv Kütüphanesinde böyle bir eserin ol-

madığı şeklindedir. Bozok Üniversitesi Arap Dili Belagati Anabilim Dalı öğretim görevlisi Mısır asıllı Dr. Öğretim üyesi Kerim Faruk'un yardımları ile yaptığımız internet üzerinden yapılan çalışmalar, katalog taramaları, Hidiv Kütüphanesi yetkilileri ile yapılan telefon görüşmeleri sonucu böyle bir eserin olmadığı bilgisine ulaştık.

Ayrıca gerek Mehmet Sarı gerek ise Algül tarafından tavsifi yapılan Yazma No: 440 koduyla Ankara İl Halk Kütüphanesinde kayıtlı bir nüshadan bahsedilmektedir. Yaptığımız ziyaretler, araştırmalar ve yazışmalar sonucu böyle bir nüshanın olmadığı bilgisine de ulaştık. Ankara İl Halk Kütüphaneleri yetkilileri İl Halk Kütüphanelerinde yazma eser bulunmadığı, olanlar da Milli Kütüphaneye gönderilmiştir şeklinde bilgi verdi. Milli Kütüphanede ve yazmalar@gov.tr adresinde böyle bir esere rastlayamadık.

2.13. Ziya Bey Kütüphanesi Nüshası

Sivas İli Ziya Bey El Yazmalar Kütüphanesinde 297.7/15503 kün-ye ve 15503 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. El yazması eserlerin bulunduğu kütüphanelerde yaptığımız araştırma ve soruşturmalarda tespit edebildiğimiz nüshaların yukarıda tavsifini yaptık. Ancak Kültür Bakanlığı otomasyonunda ne yazık ki adı dahi bulunmayan Ziya Bey Yazmalar Kütüphanesi'nde araştırma yapan Fatih Çınar ve Yüksel Göztepe tarafından eserin varlığından haberdar edildik. Derhal esere ulaştık ve gözden geçirdik. Eser 1212/1802 yılında Beşiktaş Mevlevîhanesi şeyhi Yusuf b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Yıpranmış bir cilde sahip olan eserde zaman zaman sayfaların bazı yerleri yırtılmış ve nemden bozulmalar meydana gelmiştir. Eserin boyutları ve kapak özellikleri künyesine yazılmamıştır. Her sayfada yirmi altı satır vardır. İç kapakta *Mesnevî* beyitlerinin olduğu sayfaların fihrsit çalışması yapılmaya çalışılmış ancak devam edilmemiştir. Diğer kapak sayfasında Ahmed Dede adında bir zata Derviş Yusuf (müellif) tarafından övgü ve sitayişkâr sözlerle dua cümleleri yer almaktadır. Sonraki sayfada tasavvuf tanımı ve şiirler yer almaktadır. Eserin ebatları ölçülü değil, mihrabiye ve cetvel ve yıldız yoktur. Oluşukça sade bir görünüme sahip olan eser özensiz yazılmıştır. Ayetler,

hadisler ve *Mesnevî*'den konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, şiiirlerin üstü kırmızı renk ile çizilmiştir. İlerleyen sayfalarda sadece başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, ayet, hadis ve beyitlerin üzeri kırmızı çizgi ile çizilmiştir. Birinci ve ikinci defterden intihap edilen beyitlerin şerh edildiği 2085 nolu nüshanın istinsahıdır. Eserin son varagında yazıldığına göre Beşiktaş Mevlevîhanesi şeyhlerinden Şeyh Ahmed'in oğlu Yusuf tarafından 15 Rebiül Evvel 1217/1802 tarihinde istinsah edilmiştir.

İhtiyârât-ı Sabûhî'nin nüshalarının tanıtım ve tavsifinden sonra eserin yazılış süreci ve içeriği hakkında bilgi vermek istiyoruz.

3. Yazılış Tarihi

Sabûhî *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi 1026/1617 tarihinde Şam Mevlevîhanesine şeyh tayin edildikten sonra yazmaya başladığını belirtmektedir. Ancak Şam'a geldikten sonra ne zaman yazmaya başladığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. “*Nice zaman ol azizin hizmetlerinde behremend müyesser olduktan sonra bu hakim-i kalîlü’l Bidaa-i seccade-i hilafetle teşrif buyurup hicret-i nebeviyyenin binyirmi altı senesinin evâhirinde Şam-ı Cennet âsâya irsâl buyurdular... Bazı ihvan-ı safâ hullân-ı vefâ ilhah ve iyram eylediler ki Mesnevî-i Şerifde olan âyât ve ehâdisin ve Arabi ebyâtın tefsirini ve bazı müşkil olan ebyâtın icâz ve ihtisar üzere Türkî ibaretle şerh eyleyem tâ ki tâlibân-ı mübtediye fehm-i âsân ola*²⁰” ifadeleri ile Şam’da yazmaya başladığını dile getirir. Sahih Ahmed Dede’nin verdiği bilgiye göre on iki yılda tamamlanan *İhtiyârât-ı Sabûhî* 1026/1617-1039-40/1629-30 yılları arasında yazılmıştır.²¹ Bizim kanaatimize göre Sabûhî 1026/1617 yılında Şam Mevlevîhanesi şeyhliğine başlar. Mevlevîhanede *Mesnevî* dersleri yapar. Bu dersler esnasında Sabûhî’nde işaret ettiği gibi *Mesnevî*’nin bazı beyitleri, beyitlerin işaret ettiği ayet ve hadislerin anlamlarındaki derinlik dervişân tarafından tam olarak anlaşılmaz. Bunun üzerine Sabûhî Dede şerh edilmesi istenen beyitleri ihtiyaca

²⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.2^a, T 1491, vr.2^a.

²¹ Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları 2003, s.300.

binaen tespit edip, şerh eder. *İhtiyarat-ı Sabûhî*'de dikkatimizi çeken husus beyitlerin seçiminde ölçü anlaşılmayan beyitlerin açıklanması, şerh edilmesi olmuştur. Çalışmalarımız esnasında gördüğümüz kadarıyla beyitler arasında doğrudan konu bütünlüğü yoktur. Muhtemel ki dervişler anlamadıkları beyitleri sormuşlar, Sabûhî Dede'de açıklamıştır. Ancak melâmî meşrep kişiliği yorumlarına yansımıştır. Yorumlarında işlenen genel tema, neyistandan kopartılan kamış misali dünya hayatına gelen insan aslî vatanına geri dönmeye çalışmalıdır. Bunun için ihlas ve sıdkı ile ibadet ve taate devam etmeli bir müşid-i kâmil gözetiminde çeşitli mücadele ve riyâzet yöntemleriyle nefsin ve kalbini tezkiye ve tasfiye ile arındırmalı, “ölmeden önce ölmek” düsturunda nefsin öldürmeli, fenâ mertebesine ulaşmalı, varlığın ve benliğin bütün kayıtlarında sıyrılarak aşk-ı ilahi ile vuslata ermeli ve bakâbillahda kaim olmalı, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmalı ve asli vatanına bu dünyada tekrar dönme amacına yani vuslata ermelidir. Eğer *İhtiyarat-ı Sabûhî*'nin vermek istediği mesaj veya telif gayesi nedir diye bir soru sorulsa özet olarak cevabı yukarıda dile getirdiklerimizdir. Böyle bir süreçte Sabûhî Dede *İhtiyârât*'a hemen başlamamıştır diye düşünüyoruz. Dervişler katında beyitlere şerh ihtiyacı hâsıl oldukça beyitleri şerh etmeye devam etmiştir kanaatindeyiz. *Mesnevî* dersleri esnasında yapılan şerhlerden meydana getirilmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Şeyhliği esnasında telifi devam eden eser bu süreçte bitirilmiştir.²² *İhtiyarat-ı* ikmal ettikten sonra Şam'da şeyhlikten azledilen Sabûhî Dede'nin Şam'da ikamete devam ettiğini savunan Sahih Ahmed Dede²³ daha isabetli bir görüşe sahiptir diye düşünüyoruz. Netice itibarıyla ortaya çıkan sonuç şudur ki: Sabûhî Dede 1040/1630 yıllarda *İhtiyarat*'ı ikmal etmiş ancak şeyhlikten azledildikten sonra birkaç yıl daha Şam'da ikamete devam etmiştir.

²² Sahih Ahmed Dede, *Mevlevilerin Tarihi*, s.300.

²³ Sabûhî Ahmed Dede'nin şeyhlikten niçin azledildiğine dair kaynaklarda bilgi bulamadık. Ancak azlinden önce cezbeye tutulduğu, garip haller sergilediği, dağlarda hayvanlarla yaşamaya başlamasından dolayı çelebilik makamı tarafından azledilmiş olabileceğini düşünüyoruz. Bkz. Sahih Ahmed Dede, *Mevlevilerin Tarihi*, s.300.

4. Yazılış Gayesi

Osmanlı eser telif etme geleneğinde padişaha veya devlet erkânından biri adına ithaf etme çok sık görünen bir durumdur. Bu sayede devlet indinde kadr u kıymet ve lutf u inayete nail olma murat edilmektedir. Fakat Sabûhî Ahmed Dede karakteri ve meşrebi gereği eserlerini ithaf etmemiştir. Farsça şiirleri içerisinde bir kaside hariç eserlerinde devlet adamlarının metheden bir şiire rastlamadık²⁴.

Sabûhî *İhtiyarat-ı Sabûhî* adlı eserini niçin yazdığına Şam'a geliş tarihini tespit ettiğimiz bölümde kısmen değinmiş idik. Başka bir yerde ise

“ *İhvan-ı safa hullan-ı vefaya malum olsun ki telif-i kitab-ı Mesnevî ve tasnifi cami-i beyyinat-ı maneviden maksud-u asli ve murad-ı külli irşad-ı erbab-ı isdat ve terbiyyeti taliban-ı tarik-i sedad ve zikri ahval-ı mebde-i maâş ü miaddır. Ve beyan-ı avalim-i gayb ki mebde-i nev'i insan ve masdar-ı cem-ü kevn ü mekandır,*²⁵

diyerek *İhtiyarat-ı Sabûhî*'yi yazma gayesinin tâlibânın eğitim ve terbiyesinde yardımcı olsun, âlem-i gayb, merâtibü'l-vücûd ve mebde' ve meâş gibi konuları izah etmek ve kolay anlaşılmasını sağlamak olduğunu beyan etmektedir. *Mesnevî*'den, her sınıftan insanın istifade etmesi gerektiğini, bunun için özel hal ve makam sahibi olmaya gerek olmadığını, her seviyede insanın *Mesnevî*'den alacağı bir şey olduğunu ifade eder. Zira Cenab-ı Hakk'ın elçileri ve kutsal kitapları tüm insanlara gönderdiğini dile getirir. Her seviyeden insana hitab ettiğini, kafire hidayet, ilme'l-yakîn ehline ayne'l- yakîn mertebesine yücelmek için, ayne'l-yakîn ehli için hakka'l-yakîne yücelmek için rehber olduğunu, bu durumun vasıl-ı ilallah'a kadar devam edeceğini söyler.²⁶ *Mesnevî*'nin bir Kur'an tefsiri olduğunu beyan eden Sabûhî, *Mesnevî*'nin Kur'an tefsiri olması hasebiyle hidayet rehberi olduğu görüşünü savunur ve *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi, anlaşılması zor beyitleri, beyitlerin işaret ettiği i'cazu'l Kur'an-ı ve hadisleri açıklamak gayesiyle yazdığını dile getirir.²⁷

²⁴ Sarı, *Şeyh Sabûhi*, s.325-327.

²⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.12^b.

²⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.2^b, T 1491, vr.2^b, vr.3^a.

²⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hüseyin Güllüce, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul: Ötüken Neşriyat 1999; Halim Gül, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'an*

5. Metodu

Sabûhî serlevhada yer alan dua, hamd ve senâdan sonra ilk önce dibcenin şerhini yapar. Metot olarak şöyle bir yöntem takip eder:

اصول اصول اصول الدين : و هو : Yani *Mesnevi*,²⁸ Dinin usulünün usulünün usulüdür. Dinden murat, din-i İslam'dır. Nitekim buyurur: ان الدين عند²⁸ في كشف اسرار الوصول واليقين، “: “usul-ı evvelden murat, usuli ahkâm-ı şeriat ve usul-i saniden murat usul-ı âdâb-ı tarikat ve usul-i salisden murat usul-i esrâr-ı hakikattir ki, şeriat, akval-ı Nebi, tarikat, efal-i Nebi, hakikat ise hâl-i Nebidir.

Eserde şerh yapacağı zaman bazen yukardaki örnekte olduğu gibi metni alır âyet ve hadislerle şerh eder. Şerh yaparken cümlelerin irâbını yapar, kelimenin sözlük anlamıyla kullanılışından örnekler verir, cümle tahlilinde bulunur. Şu örnekte olduğu gibi : “في كشف اسرار الوصول واليقين،” Câr ma'a'l-mecrûr, mütealliktir usulü evvele ki “keşf” lügatte hicabın ref olmasına derler. Amma ıstılah-ı sūfîyyede hucub-i suver murtefi' olup esrâr-ı hafîyyeye muttali' olmaya derler. Ve “esrar” sırrın cemidir. İdrak-i nasdan mahfî olan ma'aniye dirler. “el-vusûl” bi'z- zam, yetişmek, buluş manasındadır.”²⁹

Kelimenin ya da cümlelerin irabını yapar, cümleyi tahlil eder, açıklamalar ve bazen Arapça bazen Türkçe açıklamalar getirir. Eserde beyitlerin şerhine gelince genel olarak şu metodu kullanır.

از نکشتش از برای طبع شاه

30 نیامد امر الهام اله تا

Süre-i Bakara'da şu âyet-i kerimeye işaret buyururlar:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنِّي كُنْتُ نَذِيرًا لِّقَوْمِي أَنفُسِكُمْ بَاتَّخَذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُؤْتُوا إِلَيَّ بَارِكُمْ فَأَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِكِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Yani yâd eyleyin şol zamanı ki Musa aleyhisselam kavmine dedi:

Ayetlerine Getirilen İş'ârî Yorumlar, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

²⁸ Kur'an: 3/Al-i İmran: 20.

²⁹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.5^a.

³⁰ Mevlana Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevi-yi Mânevi*, çev. Veled İzbudak, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1966, c.I, b.223. Tanrının emri ve ilhamı gelmedikçe hekim, onu padişahın hatırı için öldürmedi.

Ey benüm kavmüm tahkikan siz nefsinüze zulm eylediniz. “İcl” i ilah ittihaz itdügünüz sebebiyle...”³¹

Sabûhî *İhtiyârât-ı Sabûhî*'de öncelikle intihap ettiği beyitleri ve mânâsını verir. Bütün olarak beytin anlamını ele aldığı gibi gerek beyiti gerek âyetleri gerekse hadisleri kelime kelime açıklar. Seçtiği beyiti açıklamaya geçmeden önce “Bu beyit şu surede yer alan şu âyete veya şu hadise işaretir” diyerek o beyitle bağlantılı olarak âyetleri veya hadisleri ortaya koyar. İşaret edilen âyetle veya hadisle beyti şerh eder, akabinde varsa beytin işaret ettiği hadislerle konuyu daha detaylı açıklar, yorumlar. Ancak çoğu zaman âyetin hangi surede geçtiğini ve hadislerin kaynaklarını vermez. Beyti açıkladıktan sonra zaman zaman konuyu destekleyici şiirler sunar. Bazen kendi şiirlerinden, *İhtiyârât-ı Sabûhî*'nin kaynakları bölümünde detaylıca açıklayacağımız gibi Arap edebiyatının seçkin şairlerinden ve Fars ve Hind hinterlandında yetişmiş şairlerden örnek beyitler ile görüşlerini destekler. Daha sonra yer yer beytin zâhirî manasını verdikten sonra aslında bu beyitten murad-ı Mevlânâ şudur diyerek, farklı bir açıklama sunar. En son olarak ise bu beytin bâtinî yorumu şudur diyerek beytin açıklamasını tamamlar. Konunun daha iyi anlaşılması için şu örnek faydalı olacaktır.

مصطفایى کو که جسمش جان بود
تا که رحمن علم القرآن بود
اهل تن را جمله علم بالقلم
واسطه افراشت در بذل کرم³²

“Süre-i rahmanda olan ayete işaretir. “Errahman allemelkuran”³³ yani ol Rahman rahmanı şamil olan Rahman-ı Kur’an’ı talim eyledi Muhammede. Bu sürenin sebebi nüzulü odur ki, Çun Hz Peygamber ism-i Rahmandan haber verdi, kâfirler dedi ki biz Rahmanı bilmeziz bes bu süre nazil oldu. Bazıları dediler ki ehl-i Mekke Hazret-i peygambere ta’n ettiler ki Kur’an’ı falandan filandan talim etti dediler bunun üzerine bu süre nazil oldu. Mevlâna bu ayette geçen bazı ayetleri şöyle tefsir eder “Maşrukta ve

³¹ Bakara, 2/54.

³² Mevlâna, *Mesnevî*, c.III, b. 593-594. Beytin manası: Fakat nerede bir Mustafa ki cismi can olsun da “Er rahman, Alleme’l- Kur’an- Rahman, ona Kur’an’ı öğretti” sırrına ersin. Ten ehlinin hepsi kâlemlerle, okuyup yazmakla öğrenir, öğretir. Allah kereminin bolluğuyla kâlemi, öğretiş ve öğrenişe vasıta halk etmişti.

³³ Rahman, 55/1-2.

mağrip te babasız anasız âdem hâsıl olsun da mürşitsiz delilsiz tahsil eyleye. Evlası mürşide hizmet eyleye bu çalışmadan çabalamadan define bulmaya benzer define bulmak için çalışmak çabalamak gerekir yani cezbe-i hakla vasil olurum deyu mürşid hizmetinden gafil olma sana Mustafa gibi cismi can bir mürşid bulalım ki Rahman ona ta'limi kuran eyleye peygamber sana mürşid olamayacağına göre o zaman zamanın mürşid-i kâmilinden baid olma- Manayı beyt odur ki Hz Mevlânâ buyurur, Nadir vaki olur ki meşrik ve mağrib ma beyninde babasız ve anasız bir âdem hâsıl oldu yani Mürşitsiziz ve delilsiz tahsili meratib eyleye.”³⁴

6. İçeriği

Sabûhî *İhtiyârât-ı Sabûhî*'de az sonra detayların sunacağımız üzere *Mesnevî*'den seçtiği beyitleri şerh eder. Biz seçilen beyitler arasında konu bütünlüğü göremedik. Ancak şerhin ekserine hakim olan konular, vahdet-i vücûd, merâtibü'l vücûd, insanın kemale ermesinin aşamaları, seyr ü sülûk, nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi, irâdî ölüm ve fenâya erme konularıdır. Bu konuları ele alırken tasavvuf ve tarikat, şeyh ve mürşid, mürşidin gerekliliği, seyr ü sülûkun esasları, nefsin ıslahı ve kemale ermesi, sâlikin eğitiminde mürşidin zorunluluğu gibi konuları da ele almıştır. Konuları ele alırken çok miktarda ayet ve hadis zikretmiş, ayetlerin tefsirinde “İslami Kaynakları” başlığı altında zikredeceğimiz üzere iş'ârî tefsirlerden yararlanmıştı.

7. İhtiyârât-ı Sabûhî'nin Kaynakları

Sabûhî'nin *İhtiyârât*'ta zikrettiği şairlerin tespit edilmesi ortaya çıkan görüş, onun meşreb yönünden öne sürdüğümüz Kalenderî-Melamî olduğu iddiamızı destekleyen aynı meşrepteki şairlerdir. Cahiliye döneminden seçtiği şairler “Hamriyye” şairleridir. İçki, şarap, meyhane, sarhoşluk konusunda övgüler dizen şairlerdir. Cahiliyye şairlerinin zâhirî anlamda kullandığı övgüleri Sabûhî mecazi anlamda kullanmaktadır. İleriki konu başlıklarında ayrıntılarını ele alıp değer-

³⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.III, vr.23^b.

lendirmelerde bulunacağımız üzere Sabûhî'nin İran-Horasan bölgesinden beslendiği kaynaklar Kalenderiliği ve Melamîliği ile meşhur olmuş şair ve sûfilerdir.

7.1. İslami Kaynakları

Ayetleri açıklarken en çok başvurduğu kaynaklar: *Kadı Beydavi Tefsiri*³⁵, *Keşşaf*³⁶, *Taberi Tefsiri*, *Zadü'l Mesir*³⁷, *Aynü'l Meani*³⁸, *Keşfü'l Esrar*³⁹, *Miftahü'l Gayb*⁴⁰ olmuştur.

Sabûhî *İhtiyârât*'ta beyitleri ele alırken hemen hemen her beyitle ilgili hadis aktarır. Hadisleri ele alırken yukarda da belirttiğimiz gibi hadisin hangi kaynaktan alındığına dair hiçbir ipucu vermediği gibi hadislerin ravi zincirlerinden hiç bahsetmez, doğrudan metin kısmını aktarır. Bazen şerhi yaparken aktardığı hadisin kendisine lazım olan metnini alır, hadisin başı ve sonunu zikretmez. Araştırmalarımız neticesinde gördük ki *İhtiyârât*'ta yer alan hadislerin çoğunluğu sahih hadis kaynaklarında bulunan hadislerden oluşmaktadır. Ancak eserine aldığı hadislerin bir kısmı tasavvuf çevrelerince sıklıkla kullanılan ve hadis ehli tarafından uydurma kabul edilen hadislerdir. *İhtiyârât*'ta müellif, hadislerden sık sık faydalandığı için hadislerin tahrir, tenkid ve tahlili makalemizin amacını aşacaktır. *İhtiyârât*'ta zikredilen hadislerin tespiti, tahriri, tenkidi ve tahlili başka bir araştırmaya konu olacak kadar geniştir.

7.1.1. Tasavvuf Tarihine Dair Kaynakları

Sabûhî *İhtiyârât*'ta zaman zaman kaynak ismi vererek zaman zaman ise kişi ismi vererek aktarımlarda bulunmuştur. Faydalandığı kaynak-

³⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.74^b, 76^a, c.II, vr.151^a, 151^b, 175^a; 2086, c.III, vr.47^b, c.V, vr.127^{a-b}, 140^a.

³⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.V, vr.127^a, 127^b.

³⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.V, vr.127^{a-b}.

³⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.V, vr.127^{a-b}. *Aynü'l Meani*: Muhammed b. Tayfur es- Secâvendî el- Gaznevî'nin (ö.560/1165) kırâat farkları esas alınarak yaptığı dirâyet tefsîridir. Tefsîrin tam adı *Aynü'l- ma'ânî fi tefsîri's- sebi'l- mesânî'dir*.

³⁹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.38^a, 154^b.

⁴⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.3^b.

ların başında doğal olarak Mevlânâ'nın eserleri gelmektedir. Ancak Mevlânâ'ya ait eserlerin adlarından hiç bahsetmeyen Sabûhî en çok *Divân-ı Şems'ten* alıntı yapmıştır. Özellikle konu açıklamalarında görüşlerini destekleyen beyitleri aktarmıştır.

Vahdet-i Vucûd ve meratib konusunda Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî'nin izindedir. İbnü'l-Arabî'ye ait eserlerden *Fusûsu'l-Hikem*⁴¹ ve *Futuhât-ı Mekkiye* ve Ekberi geleneğin en büyük temsilcisi ve İbnü'l-Arabî'nin üvey oğlu Şeyh-i Kebîr Sadreddin Konevi'nin *Miftahu'l-Gayb*⁴² adlı eserinden alıntı yapmaktadır. Kuşeyrî'nin *er-Risalesi*'ne Ebu Talip Mekkî'nin eseri *Kûtu'l-Kulûb*'una atıflar yapmaktadır.⁴³

7.2. Edebî Kaynakları

Sabûhî *İhtiyârât*'ta şerh yaparken görüşlerini desteklemek amacıyla şairlerin şiirlerinden iktibaslar yapmıştır. Oldukça geniş yelpazede istifade ettiği şairleri iki kategoride değerlendirmekte fayda vardır.

7.2.1. Arap Şairler

İlk kategoride Arap şairleri gelmektedir. Sabûhî âlemde Allah'tan başka her şeyin zail olacağını, âlemin fani olduğu görüşüyle ilgili beyti şerh ederken cahiliye dönemi şairlerinden Lebîd'in bir beytini almıştır.⁴⁴ Lebîd,⁴⁵ A'şa⁴⁶. A'şa da diğer cahiliye şairleri gibi cahiliye şiiri

⁴¹ Bkz. Muhyiddin ibn-i Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, terc: Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

⁴² Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.3^b.

⁴³ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.69^b, 126^b, 129^a; 2086, c.VI, vr.217^b.

⁴⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, I, vr.139^b. “İyi biliniz ki Allah'tan başka her şey batıldır, her nimet de şüphesiz zevale mahkûmdur” anlamında söylediği bu söz hakkında Efendimiz: “Hiçbir şairin ağzından bundan daha doğru bir söz çıkmadı.” demiştir. Bkz. Süleyman Tülücü, “Lebîd b. Rebia”, *DİA*, c.XI, s.121-123.

⁴⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.216^a.

⁴⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.III, vr.11^b; Bkz. İbrahim Yılmaz, “A'şa ve Kaside-i Dâliyye”, [http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30802.\(20.10.2018\)](http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30802.(20.10.2018))

temalarını işlemiştir.⁴⁷ Ebu'l-Atâhiye (ö. 210/825 [?]),⁴⁸ Ebu'l-A'la Maarri (ö.449/1057),⁴⁹ İbnü'l-Fârız (ö.632/1235),⁵⁰ İbnü'l-Kayyim el-Cevzi (ö. 751/1350),⁵¹ Hallâc-ı Mansur (ö. 309/922),⁵² İbn-i Cerir et-Taberi (ö. 310/923),⁵³ Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?])⁵⁴ onun istifade ettiği Arap şairlerinden ve müelliflerinden bir kaçıdır.

7.2.2. Diğer Şairler

İkinci kategoride başta Fars edebiyatının önde gelen isimleri olmak üzere birçok şairden alıntılar yapmıştır. Bu şairler:⁵⁵ Hallâc-ı Mansur (ö.309/921),⁵⁶ Şems-i İsfahânî (ö,?)⁵⁷ Ferîdüddîn Attâr (ö.618/1221),⁵⁸ Fahrettin Irakî (ö.688/1289)⁵⁹ Şebusterî (ö.720/1320),⁶⁰ Ebu Said el-Hayr (ö.440/1049),⁶¹ Molla Camî (ö.898/1498),⁶² Senâi-yi Gaznevî (ö.525/1131),⁶³ Sühreverdi-yi Maktûl (ö.587/1191),⁶⁴ Reşîdüddîn-i Vatvât (ö.573/1177),⁶⁵ Sa'dî-yi Şîrâzî (ö.691/1292),⁶⁶ Hafız

⁴⁷ Eğer bu dünyadan salih amel ile geçmeyecek olursan, öldükten sonra da salih amel ile geçenlerle karşılaşsan onlar gibi olmadığına üzülürsün. Ama sen seni bekleyen şeyleri beklemiyordun. A'şa, *Divânü'l-A'şa' el-Kebir*, neşr. M. Muhammed Hüseyin, Mısır: 1950, s.135-137.(Divân-i A'şa, Kasideler no:17266)

⁴⁸ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.23^a.

⁴⁹ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.73^b.

⁵⁰ Ebu Hafız (Ebü'l-Kasım) Şerefüddin Ömer b. Ali b. Mürsid es-Sa'di el-Hamevi el-Mısri (ö. 632/1235) Sultanü'l-aşikin olarak tanınan mutasavvif-şair. Süleyman Uludağ, "İbn-i Fârız", *DİA*, c.XXI, s.40-43.

⁵¹ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.45^b.

⁵² Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.89^b.

⁵³ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.100^a.

⁵⁴ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.106^a.

⁵⁵ Biz bu şairleri *İhtiyarâtta* ele alınış önceliğini göre tasnif ettik.

⁵⁶ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.139^b.

⁵⁷ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.3^b.

⁵⁸ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.17^b, 18^b, 21^a, 23^a, 26a, 27^a; c.II, 186^a; 2086, c.III, vr.14^b, 25^b, 34^a, 138^b.

⁵⁹ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.21^a.

⁶⁰ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.22^b, vr.85^a.

⁶¹ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.25^b. Tahsin Yazıcı, "Ebu Said Ebu'l-Hayr", *DİA*, c.X, s.220-222.

⁶² Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.22^b, 2086, vr.37^a.

⁶³ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.27^b.

⁶⁴ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.162^a, 2086, c.IV, vr.116^b. Ebü'l-Füruh Şihabüddin Yahya b. Habes b. Emîrek es-Sühreverdi el-Maktul (ö. 587/1191) İsraki felsefe akımını kuran filozof. İlhan Kutluer, "Sühreverdi-i Maktul", *DİA*, c.XXXVIII, s.36-40; İbrahim Ağâh Çubukçu, Sühreverdi ve İsrakiye Felsefesi, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1700/18171.pdf>. (20.10.2018)

⁶⁵ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.164^b, Derya Örs, "Vatvat", *DİA*, c.XLII, s.573-574.

⁶⁶ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.195^a; 2086, c.III, vr.21^a, 27^a, 50^b, 103^b, 217^a.

(ö.792/1390),⁶⁷ Nizâmî-yi Gencevî (ö.611/1214),⁶⁸ Evhadüddîn-i Kirmânî (ö.635/1238),⁶⁹ Şemsî Mağribî (ö.?),⁷⁰ Şeyh Bahâî (ö.1031/1622),⁷¹ Emir Hüsrev Dehlevî.(ö.725/1325)⁷².

8. Sabûhî'nin Faydalandığı Kaynaklar

Sabûhî, *Mesnevî*'den seçtiği, kendi ifadesiyle anlaşılması güç beyitleri şerh etmek için yazdığı eserine “*İhtiyârât-ı Sabûhî*” ismi biz-zat kendisi tarafından verilmiştir.⁷³ Sabûhî'nin yaşadığı dönemde *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalar vardır. Birinci Bostan Çelebi'nin Mevlevîliği yayma çalışmalarına bir kısım Mevlevî dervişleri de eserleri ile destek vermişlerdir. Bu dönemde *Mesnevî*'nin tamamına veya bir kısmına şerh yazan gerek Mevlevî tarikatına mensup gerekse başka tarikat mensubu müellifler vardır. Bunlardan Surûrî (ö.968/1561), Şem'ullah Şem'î (ö.1010/1602), Sûdî (ö.1003/1595), Şeyh İsmail Ankaravî (ö.1041/1631), Kemalettin Hüseyin b. Hasan Harezmi (ö. ?), Abdullah b. Muhammed (ö.?), Yusuf Sineçâk (ö.953/1546), İlmî Dede (ö.1022/1613), Hüseyin b. Ali el-Kâşif (ö.?), Zarîfî Hüseyin Çelebi (ö.?), Abdülmecid Sivasî (ö.1049/1639) gibi zatlar *Mesnevî*'ye şerh yazarken, bir kısım dervişler de *Mesnevî*'de zikredilen âyet ve hadisler üzerine başka çalışmalar yapıyorlardı.⁷⁴ Sabûhî Ahmed Dede'de Şam

⁶⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.193^a.

⁶⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.193^a, IV, vr.91^a.

⁶⁹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.211^a.

⁷⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.II, vr.46^a.

⁷¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.II, vr.50^b.

⁷² Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.II, vr.182^a.

⁷³ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, vr.3^b.

⁷⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, I-II, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yalçınkaya, (İstanbul: Maârif Matbaası 1360-62/ 1941-43), s.1587-1588; Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s.294, 296, 300; *Mesnevî* şerhleri için bkz: Şener Demirel, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhlerine Dair”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.5, sy: 10, 2007, s.469-504; İsmail Güleç, Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/6 Fall 2009*; Mehmed Demirci, “Mesnevî Şerhleri ve Şâirleri Hakkında Birkaç Not”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak; 2004, s.21; Reşat Öngören, “ XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı”, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Milletlerarası Sempozyumu*, İstanbul, İSAV, 9-11 Kasım 1996, s.215; Cengiz Gündoğdu, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde “ Mânâ Dili”, *Mesnevî'nin Türkçeye Şerh Geleneği ve Bu bağlamda Halvetî Şeyhi Abdülmecid-i Sivasî'nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları*”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak- Haziran 2005, s.134.

Mevlevîhanesine şeyh tayin olunduktan sonra ihvân-ı safâ hullân-ı vefânın talebi üzerine *Mesnevî*'de bulunan anlaşılması zor Arapça ve Türkçe beyitlerin anlaşılması için eserini kâleme almıştır. İktibas yapılan şairler ve müellifler aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

8.1. I. Cilt

Mesnevî'den 410 beyiti şerh eden Sabûhî, bu beyitleri şerh ederken şu şairlerin şiirlerinden de istifade etmiştir. Amr ibn-i Fârızdan 1 beyit, Attâr'dan (ö.1221) 15 beyit, Bahauddîn-i Veleden 2 beyit, *Divân-ı Şems*'ten 3 beyit, Ebu'l-Feth Bustî'den 1 beyit, Ebu Said el-Hayr'dan 3 beyit, Fahrettin Irakî'den 2 beyit, Evhadüddîn-i Kirmânî'den 3 beyit, Nizami Gencevî'den 3 beyit, Fahrettin Irakî'den 2 beyit, Hâce Kemal'den 7 beyit, Hâkîm Senaî'den 1 beyit, Şems-i Isfahânî'den 2 beyit, İbnü'l-Arabî'den 2 beyit, *Mesnevî*'den şerh etmek için seçtiği beyitler hariç 40 beyit, Meybûdî'den 1 beyit, Reşidüddîn-i Vatvat'tan 2 beyit, Molla Câmî'den 1 beyit, Şebusterî'den 6 beyit, Sadi-yi Şirâzî'den 3 beyit, Sabûhî'ye aidiyeti kesin olan 2 beyit ve yazarını tespit edemediğimiz ve Sabûhî'ye ait olduğunu düşündüğümüz 32 beyit şiir ve 133. başlık şerhi vardır.⁷⁵

Birinci ciltte Sabûhî Dede hamdele ve salveleden sonra dua ve niyaz eder, Mevlânâya olan sevgi ve muhabbetinden sonra şeyhi Ebu Bekir Çelebi'ye dualar eder akabinden Şam Mevlevîhanesine şeyh olarak gönderilişi hakkında bilgi verdikten sonra *İhtiyarat-ı Sabûhî*'yi niçin yazdığını dile getirir. Şerhe başlamadan önce insanların sınıf sınıf olduğunu, insanlara hakikatın tebliği ve irşadı için izlenecek yolları, hakikat⁷⁶ yoluna girenlerin ellerinde rehber eserler olması gerektiğini ve her devirde olduğu gibi elinde tesbih, başına sarık sarıp, sırtında cübbe

⁷⁵ Beyit numaralandırması ve Türkçe karşılıklarında Veled İzbudak tarafından hazırlanan MEB yayınları arasında çıkan *Mesnevî* adlı eseri esas aldık. Başlık numaralarında Veled İzbudak'ın hazırladığı eserle uyumlu olan ve <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/> adlı internet sitesinde esere verilen numaralandırma esas aldık. İzbudak'ın hazırladığı eserde başlık numaraları yoktur. Biz ilgili sitedeki başlıklarla *Mesnevî*'deki başlıkları karşılaştırdık ve uyumlu olduğunu gördük ve başlık numaralandırmasında sitenin verdiği başlık numaralarını esas aldık.

⁷⁶ Erdoğan, Selami, *Sufism in the Context of Modernism: The Concept of Adab in Naquib al-Attas*, Kazi Pub., Chicago 2008, 140-149.

ile gezen sahtekârların olduğunu ve bunları temyiz etmenin güçlüğüne dile getirdikten sonra bu yolun üstatlarının insanlara rehber olması için risaleler ve eserler bıraktığını anlatır. Bu eserlerden birinin de *Mesnevî* olduğunu, insanları hidayete erdirmeye Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin önemli bir eser olduğunu ve herkesin bu eserden seviye seviye istifade edebileceğini beyan eder. Allah'a kurbiyetin yollarının ve aşamalarının sonsuz olduğunu dile getiren Sabûhî, küfürden kurtulup hidayete eren insanın merteye merteye vusûlü ilallah'a vardığını söyler.

Birinci ciltte ağırlıklı olarak vahdet-i vücûd ve mertaib konusu ele alınır. Diğer ciltlerde faydalanılan defterin başından sonuna doğru seçilen beyitler şerh edilirken birinci ciltte şiirler dağıntıdır ve her defterden şiirler alınmıştır. Bunun sebebi Sabûhî eserin başında genel görüşlerini sunmasıdır. *Mesnevî* ve diğer eserlerdeki beyitleri ele alınan konulara göre görüşlerini geniş yelpazede alması ve değerlendirmelerde bulunmasıdır. Sabûhî'ye göre de *Mesnevî* bir Kur'an tefsiridir. Dolayısıyla eserini yazarken tefsir kaynaklarından oldukça istifade etmiş ve beyitlerin işaret ettiği ayetleri ele almış, tefsir etmiş, konuyla alakalı varsa hadisleri aktarmış, beyitlerle mana bağlantısını kurmuş, ele aldığı beytin işaret ettiği ayet ve beytin zâhirî manasının yanında bâtınî manaları da olduğuna işaret etmiştir. Bazı beyitlerin ve iktibas edilen ayetlerin zâhirî manaları yanında bâtınî manalarını da göstermiş ve yorumlamıştır. Bâtınî manalara işaret ederken sapkın güruhların kastettiği hurûfiliği değil derin manaları kastetmiştir. Ona göre ayetlerin bir zâhirî manası birde bâtınî manası vardır.

İbnü'l-Arabî'nin ve Mevlânâ'nın vahdet-i vücûd görüşünü benimsemiş, insanın aslî vatanına geri dönüşü için bu dünyada fenâfillaha ulaşarak benliğinden kurtulup vuslata ermesi gerektiğini dile getirmiştir. Vuslata ermenin yolunu da bir mürşid-i kâmilin hizmetinde, onun gösterdiği kurallara uyarak ve tam bir teslimiyetle olacağını söylemiştir.

8.2. II. Cilt

İkinci defterden 430 beyit seçmiştir. Tekrar seçtiği beyitleri izah ederken *Divân-ı Kebir*'den 9 beyit, İbnü'l-Arabî'den 2 beyit, Feridüddîn-i

Attâr'dan 1 beyit,⁷⁷ Molla Muhsin Kâşânî'den 5 beyit, Camî'den 1 beyit, Ebû Said el-Hayr'dan 4 beyit, Evhadüddîn Kirmanî'den 2 beyit,⁷⁸ Fahrettin Irakî'den 1 beyit,⁷⁹ Hafız'dan 2 beyit,⁸⁰ ibn-i Fârîz'dan 1 beyit,⁸¹ Lebîd'den 1 beyit,⁸² Nizami Gencevî'den 3 beyit,⁸³ Sadî-yi Şîrâzî'den 1 beyit,⁸⁴ Sühreverdi-yi Maktûl'den 2 beyit,⁸⁵ Reşidüddîn Varvar'tan 2 beyit,⁸⁶ İmam Busirî'nin *Kaside-i Bürde*'sinden 1 beyit,⁸⁷ yazarını bulamadığımız ancak İsmail Hakkı Bursevî'nin tefsirinde tespit ettiğimiz 1 beyit⁸⁸ ve yazarını bulamadığımız ancak Sabûhî Dede'ye ait olduğunu düşündüğümüz *İhtiyaratta* bulunan Arapça ve Farsça beyitlerin sayısı da 35 beyittir.⁸⁹ Ayrıca Sabûhî Mevlânâ'nın ikinci defteri telif gayesini şu sözlerle beyan eder:

“İkinci cildi telif-i gaye-i Mesnevî'den murad beyâmı sulûku ahvali ve beyânın vusûl-u ilallahdır, onun için beyanına şuru' eyledi ve buyurdular ki tarik-i Hakk'a sülûk Hz.Hudaya vusûl müyesser değildir illa terk-i şehvetle, ibadetle halvet ve uzletle ve onu dahi beyan buyurdular ki halvet ağıyardan gerektir yardan değil zira uzleti ihtiyar edenler ağıyardan kaçıp halvet nişin olurlar yoksa yari halvette dahi munis ve gamkisardır.”⁹⁰

8.3. III.Cilt

Sabûhî Dede üçüncü ciltte *Mesnevî*'nin üçüncü defterinden 437 beyit ve 1 başlık (222. Başlık) seçmiş ve açıklamaya çalışmıştır. Bu beyitleri şerh ederken zaman zaman şu kişilerden iktibaslar

⁷⁷ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.186^b.

⁷⁸ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.211^{a-b}.

⁷⁹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.166^a.

⁸⁰ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.193^a, vr.211^a.

⁸¹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.191^a.

⁸² Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.216^a.

⁸³ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.193^a, vr.201^a.

⁸⁴ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.191^a.

⁸⁵ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.166^a.

⁸⁶ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.164^b.

⁸⁷ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.147^a.

⁸⁸ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.154^b.

⁸⁹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.146^a, vr.146^b, vr.149^a, vr.149^b, vr.152^b, vr.165^b, vr.167^a, vr.170^b, vr.186^b, vr.187^a, vr.192^a, vr.194^a, vr.205^b, vr.207^a, vr.207^b, vr.146^a, vr.211^b, vr.212^a, vr.215^b, vr.216^a.

⁹⁰ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.144^a.

yapmıştır: A'şa 2 beyit,⁹¹ Attâr 18 beyit,⁹² *Biharu'l-Envar* 4 beyit,⁹³ Bursevî'nin eserinde bulduğum şiir 4 beyit,⁹⁴ Câmî 4 beyit⁹⁵, Ebu'l Atahiyye 1 beyit,⁹⁶ Hafız 1 beyit,⁹⁷ ibn-i Farız 1 beyit,⁹⁸ ibn'ül Kayyum el Cevzî 2 beyit,⁹⁹ Sadi-yi Şirazî 7 beyit,¹⁰⁰ Surûrî Dede 1 beyit,¹⁰¹ Şems-i Mağribî 2 beyit,¹⁰² Şeyh Bahâî 2 beyit,¹⁰³ ayrıca Sabûhîye ait olduğunu düşündüğümüz 14 beyit¹⁰⁴ vardır. III. Ciltte ele alınan konular Sabûhî'nin tasavvufî görüşleri ele alınırken değerlendirilecektir.

8.4. IV. Cilt.

Dördüncü defterden 290 beyit ve 28 başlık şerhinde bulunmuştur. (Veled İzbudak çevirisinde bulunan beyit numaralarına göre ve tarafımızdan beşinci ciltte bulunan başlıkların numaralandırılmasına göre Sabûhî Dede rakamlarını verdiğimiz numaralı başlıkları şerhetmiştir. (21,27, 30,31, 38, 41,42, 44, 48. 49, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 70, 78, 80, 82, 85, 87, 89, 90, 105, 109, 134, 178.) *Divân-ı Kebir*

⁹¹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.1^b

⁹² Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.14^b, vr.25^b, vr.34^a, vr.34^a.

⁹³ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.73^b

⁹⁴ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.19^b. Bu beyitleri İsmail Hakkı Bursevî'nin tefsirinde yer aldığını tespit ettik. Ancak Bursevî Sabûhîden çok sonraları yaşadığı için beyitlerin Bursevî'ye ait olma ihtimali yoktur. Ne yazık ki Bursevî de beyitlerin şairini belirtmemiştir.

⁹⁵ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.37^a, vr.55^a

⁹⁶ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.23^a.

⁹⁷ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.53^b.

⁹⁸ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.68^b.

⁹⁹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.45^b.

¹⁰⁰ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.21^a, vr.50^b.

¹⁰¹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.53^b.

¹⁰² Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.46^a.

¹⁰³ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.50^b.

¹⁰⁴ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.35^b, vr.23^a, vr.35^b, vr.36^b, vr.40^a, vr.42^b, vr.45^b, vr.47^b, vr.52^a, vr.70^b, vr.78^b, vr.79^a.

(Divân-ı Şems¹⁰⁵), *Fusûsu'l-Hikem*,¹⁰⁶ *Miftahû'l-Gayb*,¹⁰⁷ Mahmud

¹⁰⁵ Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin (672/1273) Şems-i Tebrizî mahlası ile yazdığı şiirleri muhtevî olan eserdir. Neredeyse elli bin beyitlik devâsa bir divândır. Hacimli olması sebebiyle *Divân-ı Kebîr* olarak adlandırılmıştır. Divân-ı Kebîr Bedüzzaman Fûrûzanfer tarafından Külliyyât-ı Şems yâ Divân-ı Kebîr adıyla sekiz cilt olarak Tahrandâ 1336-1345 yıllarında tenkitli neşri yayımlanmıştır. Divân içerisinde Sultan Veled, Cemâleddin-i İsfahânî, Enverî, Şems-i Tâbesî ve Şems-i Meşrikî'nin gazellerine de rastlanır. Eser içerisinde yer alan Rubailer Rubaiyyat-ı Mevlânâ adı altında ayrı bir tasnifle Veled Çelebi tarafından yazılmıştır. Eserden seçilen bölümler zaman zaman değişik dillere tercüme edilmiştir. Sabûhi Ahmed Dede *İhtiyarât*'ta zaman zaman *Divân*'daki şiirlerden faydalanmıştır. Bkz: Mevlânâ Celaleddin, *Divân-ı Kebîr*, c.I-VII, haz. Abdülbâki, Gölpinarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957. Gölpinarlı I.cildin önsözünde *Divân-ı Kebîr* hakkında ayrıntılı bilgi sunar.

¹⁰⁶ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.4^b; Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.147^b; Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638 / 1240) tarafından kâleme alınan *Fusûsü'l-Hikem ve Husûsü'l-Kilem* onun fikirlerini bize aktaran en önemli eserlerinden biridir. Tasavvuf ilmi kaynak eserlerinin en başında gelen *Fusûsü'l-Hikem*'de vahdet-i vücûd düşüncesinin ayrıntıları ve incelemeleri Kur'an'da adı geçen peygamberlerin isimlerine nispetle yirmi yedi fass olarak ele alınmıştır. Bir peygamber fassında ele alınan konu ve peygambere verilen "hikmet" konuyla ilgili ayet ve hadislerle açıklanır. *Fusûsü'l-Hikem* peygamberler hakkında ki ayetleri o peygambere verilen hikmet bakımından tefsir etmesidir. Bütün esere hakim olan ana tema "hakikat i Muhammediyye" kavramıdır. İbnü'l-Arabî'nin en çok tartışılan ve konuşulan eseri olması; gerek dilinin ağırlığından ve paradoksal ifadelerin çoğuğundan gerekse eser üzerinde yapılan tartışmalardan dolayı hakkında en çok şerh yazılan eserlerin başında gelir. *Fusûs* şerhleri arasında Sadreddin Konevî, Abdürrezzâk Kaşanî, Davud-u Kayserî, Abdullah Bosnevî ve Ahmed Avni Konuk en meşhurlarındandır. Sabûhi Ahmed Dede vahdet-i vücûd konusunda İbnü'l-Arabî tesirindedir. Şerh ederken İbnü'l-Arabî'nin ismini zikrederek görüşlerini aktarır. Zaman zaman şiirlerden de iktibas yapar. Bkz: Mahmud Erol Kılıç, "Fusûs'ül-Hikem", *DİA*, XIII, s.230; Ahmed Avni Konuk, *Fusûs'ül-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I-IV, haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın, İstanbul: MÜİFAV, 2014; Muhyiddin İbn-i Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006. Ayrıca Fusus'un anlaşılması için kavram çalışmaları da yapılmıştır. Bunlarda bazıları şunlardır: Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, trc. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul Kaknüs Yayınları, 2005; Ebu'l-Alâ Afîfi, *Fusûs'ül-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011; Suad el-Hakim, *El-Mücemu's-Süfi El-Hikmetü fi Hudûdi'l-Kelime (İbnü'l-Arabî Sözlüğü)*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2004; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Futuhât-ı Mekkiyye*, terc: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, İstanbul 2015.

¹⁰⁷ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.2^a; Sadreddin Konevî'nin eseri olan *Miftahû'l-Gayb*, hocası ve üvey babası Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tesirindedir. Allah-âlem ilişkisini yani varlığın nasıl meydana geldiğini, âlemde düzenin nasıl işlediğine dair keşf ve ilham yoluyla kendisine gelen mevhibe-i Rabbani bilgilerle izah eder. İbnü'l-Arabî'nin varlık konusundaki görüşlerini İbn-i Arabî gibi keşf ve ilhama dayalı mistik sezgiyle şerh eder. Sadreddin Konevî, varlığı keşf ve ilhama dayalı görüşleriyle yorumladığı bilgileri *Miftahû'l-Gayb* isimli eserinde toplamıştır. Bkz: Ekrem Demirli tarafından Tükçeye tercüme edilen eser *Tasavvuf Metafizigi* adıyla yayımlanmıştır. Bkz. Sadreddin Konevî, *Miftahû'l-Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014; Reşat Öngören, "Miftahû'l-Gayb", *DİA*, c.XXX, İstanbul 2000, s.16-17.

Şebusterî, Gülşen-i Râz,¹⁰⁸ Mantku't-Tayr,¹⁰⁹ İbn-i Farız,¹¹⁰ *Keşfü'l-*

¹⁰⁸ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr. 22^b, *Gülşen-i Râz*: Müellifi Mahmûd Sebûsterî'dir. (ö.720/1320). Eserde yazmalara göre adedi değişmekle birlikte bin civarında beyit mevcuttur ve eser Şebûsterî'nin tasavvufî mesnevisidir. Horasan velilerinden Seyyid Emir Hüseyin'in 1317 yılında gönderdiği mektuba Sebûsterî'nin verdiği Mesnevî tarzında verdiği cevaplardan müteşekkildir. Sebûsterî'nin fikirlerinde İbnü'l-Arabî'nin tesiri görülmele birlikte Attâr ve Mevlânâ'nın izleride çok belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. *Gülşen-i Râz*, tema olarak tasavvufî aşkı işleyen bir eserdir. Eserde Şebusterî tasavvufî mecazların bâtını manalarına işaret etmesi yönüyle sûfî öğretinin özet mahiyetinde önemli bir kaynağıdır. Eser Sebûsterî Külliyyâtı içinde Samed Muvahhid tarafından neşredilmiştir. Tasavvufî eserlerde Vahdet-i vücûdu ele alan müelliflerin Kur'an, Hadis kaynakları ve *Mesnevî*'den sonra başvurdukları temel kaynaklardan biri olan *Gülşen-i Râz* birçok kez şerh edilmiştir. Bkz: H. Ahmet Sevgi, "Gülşen-i Râz", *DİA*, c.XIV, İstanbul 1996, s.253-254; Abdülkâki Gölpinarlı, *Gülşen-i Râz Şerhi*, İstanbul: MEB, 1972; Ahmed Avni Konuk, *Gülşen-i Râz Tercüme ve Şerhi*, haz. Cengiz Gündoğdu, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011; Hüseyin Bey, *Şerh-i Gülşen-i Râz*, haz. Cengiz Gündoğdu, İstanbul: Ataç Yayınları, 2006; Êlvân-ı Şîrâzî, *Gülşen-i Râz Tercümesi*: (İnceleme Metin-İndeks-Tıpkıbasım), haz. Muzaffer Akkuş, Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları, 2004; Gökhan Arefeoğlu, *Hulvî'nin Gülşen-i Râz Lâhici Şerhi Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005; Necdet Tosun, "Osmanlı Dönemi Süfîlerinin Fars Dili ve Literatürüne Katkıları ve Bir Örnek Olarak Baba Ni'metullah Nahcıvânî'nin Şerh-i Gülşen-i Râz'ı", *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 22, 2005; Şeyda Öztürk, *Şem'i'nin Mesnevî Şerhi*, s.153. Ayrıca Gülşen-i Râz şerhleri için bkz: Muammer Cengiz, "Manzum Bir Tasavvuf Klasîği Olarak Gülşen-i Râz", *Tasavvuf Dergisi*, 30[2012/2], s.6186.

¹⁰⁹ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.23^b; Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.25^a; *Mantku't-Tayr*: Ferîdüddîn Attâr'ın (ö.618/1221) kuşların diliyle vahdet-i vücûd konusunda görüşlerini aktardığı eseridir. Eser seyr u sülûkun aşamalarını aşılması gereken yedi vadi temsili ile sunmuş olup, ruhun Allah'a doğru yolculuğunu sembolik motiflerle anlattığı meşhur mesnevisidir. Eserde intak sanatı yapılarak temsili bir üslupla kuşların dilinden vahdet-i vücûd anlatılmıştır. Verilen sembollerde kuşlar "sâlikler"i, Hühthür "mürşid" i ve Simurg" da Hakkın zuhûrudur. Aslında bu zuhurat meratibü'l vücûdun aşama aşama tecellisinden başka bir şey değildir. Tasavvuf edebiyatının temel kaynaklarından olan eser kendisinden sonra gelen müellifleri de etkilemiştir Mevlânâ üzerinde tesiri açıkça görülen Attârın bu etkisi doğâl olarak Mesnevî üzerine şerhler yazan müelliflerde de görülmektedir. Sabûhi Ahmed Dede'nin *İhtiyarâta* en çok ıktibas yaptığı süfîlerin başında Attâr gelmektedir. Bkz: Ferîdüddîn Attâr, *Mantku't-Tayr*, trc. Abdülkâki Gölpinarlı, İstanbul 1990; H.Ahmet Sevgi, "Mantku't-tayr", *DİA*, c.XXVIII, İstanbul 2003, s.29-30.

¹¹⁰ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.29^b; Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.84^b; Ebu Hafs (Ebû'l-Kasım) Şerefüddin Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa'di el-Hamevi el-Mısri. Babasının miras dağıtımını (Farız) ile ilgili mahkemedeki görevinden dolayı İbnü'l Farız diye meşhur oldu. Aslen hicaz bölgesindeki Sa'd kabilesindedir. Genç yaşta tasavvufa yöneldi. Sonraki yıllarda Sühreverdi ile tanıştı. Şiirlerindeki ana tema ilahî aşktır. Melamet neşvesine sahip olan İbn-i Fâriz sevgilinin varlığında fenâ olmayı benimseyip, vahdet-i vücûd düşüncesi kendisinde tam manasıyla yoktur. Kasidei Taiyyesi ile meşhurdur. Sabûhi Ahmed Dede bir yerde İbn-i Farız'ın *Kaside-i Taiyyesi*'nden alıntı yapmıştır.

Esrâr,¹¹¹ Şeyhulislam Abdullah Ensârî,¹¹² Şeyh Abdulkerim Çelebi (Abdulkerim Cîlî),¹¹³ Ebu Talip Mekkî,¹¹⁴ Kadı Beydâvî:¹¹⁵ *Tevîlat-ı*

¹¹¹ *Keşfü'l-Esrar ve 'Uddetü'l-Ebrar*: Reşidüddin-i Meybûdî'nin (ö. 520/1126'dan sonra) Farsça tasavvufî Kur'an tefsiridir. Ebû'l-Fazl Reşidüddin Ahmed b. Ebû Saîd el-Meybûdî el-Yezdî'nin hayatı hakkında İran'ın Yezd şehrinin Meybûd kasabasında yaşadığı dışın- da bilgi bulunmamaktadır. Babası Cemâlül-İslâm Ebû Saîd âlim bir kişi idi. Meybûdî tefsir, hadis, tasavvuf, şiir ve tarihe olan vukufundan dolayı fahrül-İslâm, tâcü'l-eimme ve şeyhül'imâm gibi unvanlarla anılmış, tefsirini yazdığı 520 (1126) yılından sonra ve- fat etmiştir. Eser Sadeddin Taftazânî'ye nispet edilse de Meybûdî Abdullah Ensârî'nin tefsirini gördüğünü, okuduğunu ve şerh etmek istediğini giriş bölümünde dile getirir. Tefsir içerik olarak kiraât imamlarının okuyuş farklılıklarına, âyetlerin esbab-ı nuzulüne ve fıkhi meselelere dair konuları kapsamakla birlikte tasavvuf yolundaki irfanî yorumları, âyetlerin işâri yorumlarına da değinir. Zahir anlamlarına işaret ettiği gibi bâtinî manalara da iâret eder. Abdullah Ensârî'nin sözleriyle tefsir, tevîl, fıkıh, hadis, siyer, edebiyât, sarf, nahiv bahisleri, süfî sözleri, seçilen şiirlerle âyetleri açıklama ve görüşlerini detekleme konusunda hassaten Senâî, Gaznevî gibi şâirlerin şiirleriyle dolu değerli bir tefsirdir. Eser, dönemin Farsça'sı açısından olduğu kadar ilk tasavvufî tefsirlerden olma- sı bakımından önemlidir. Tefsirdeki metodu şöyledir. Meybûdî ilk aşamada ele aldığı âyetin Farsça çevirisini vermiş, ikinci aşamada âyeti diğer eserlerden de yararlanarak yorumlamış, meşhur kiraatleri, âyetlerin nüzül sebeplerini ve ilgili hükümleri açıklamış- tır. Üçüncü aşamada ise âyetin tasavvufî tefsirini yapmıştır. Bu sırada daha önce yaşa- mış süfîlerin sözlerine, şiir ve menkıbelerine de geniş yer vermiştir. Bkz: Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zumûn*, c.II, s.1478; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversi- tesi Basımevi, Ankara 1974, s.119-130; Abdulvahap Yıldız, "Meybudi'nin Hayatı, Şahsi- yeti ve Eserleri", *Tasavvuf*, sayı. 8, Ankara 2002, s.63-77; Rıza Kurtuluş, "Keşfü'l-Esrar", *DİA*, c.XXII, İstanbul 2002, s.319.

¹¹² Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.38^b; Tam adı Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî (481/1089) olan Ensari ilim ve irfanın çokluğundan dolayı "Şeyhu'l İslam" diye şöhret bulmuştur. Hanbeli mezhebine bağlı olan Ensari Ebu eyyub el Ensari'nin soyundan gelen güzel ahlak sahibi, takvâ ehli bir zattır. İlimlere olan vukufiyeti ile meşhur olmuştur. Tasavvufta makamlara dair yazdığı *Menazili's-sairin* adlı eseri meşhurdur. Tefsir yazdığı bilinen Ensarinin tefsiri günümüze ulaşmamıştır. Ancak Meybûdî Ensârî'nin tefsirini esas alarak *Keşfu'l-Esrarı* yazmıştır. İşari tefsirler üzerine araştırmaları olan Süleyman Ateş onun görüşlerini Meybudinin tefsirinden hareketle tespit edilebileceğini söyler. Bkz: Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, s.105-109; Tahsin Yazıcı-Süleyman Uludağ, "Herevî", *DİA*, c.XVII, İstanbul 1998, s.222-226.

¹¹³ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.43^a.

¹¹⁴ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.68^a. İlk dönem tasavvuf kaynaklarından olan *Kûtu'l-Kulûb* Ebu Talip Mekkî'den (ö.386/996) günümüze ulaşan eserdir. Süfîler ile zahir uleması arasında yaşanan görüş ayrılıklarını birleştirme ve uzlaştırma gayesiyle ele alınmış ilk dönem eserlerindedir. Yaşadığı dönemde Eserde, VI /X. asrın İslam coğrafyasında yay- gın bulunan fikirler ve tasavvufî cereyanlar hakkında bilgi verilmekte ayrıca tasavvufî meseleler tamâmen âyet ve hadisler ışığında ele alınmaktadır. Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb'u* muhtevâ, malzeme ve metod açısından Gazâlî başta olmak üzere Abdülkadir Geylânî gibi büyük mutasavvıfları etkilemiştir. Bkz: Bilal Saklan, "Ebû Talib el- Mekkî", *DİA*, c.X, s.239; Ebu Talip Mekkî, *Kalplerin Azığı* (Kûtu'l-Kulûb), trc.Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, c.1-IV, İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2003.

¹¹⁵ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.43^a; Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.151^b; Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.47^b. *Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Tevîl*: Kadı Beydâvî'nin (ö.685/1288) tef- siridir. Beydâvî bu eserinde kendisinden önce yazılan başlıca tefsir kitaplarını ustaca özetlemiş, âyetlere getirdiği yorumlar yanında dil kaidelerine dayanarak yaptığı açıkla- malarla tefsirini geliştirmiştir. Zaman zaman tasavvufî hakikatlere değinen tefsir, âyetleri felsefî yorumlara tâbi tutması, mecâz ve kinâyelerle sünnî tefsir çizgisinden çıkması gibi sebeplerle eleştirilmiştir.

Kâşî,¹¹⁶ İmam Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşarat*,¹¹⁷ *Kitab-ı Meşarık*,¹¹⁸ Ebu Bekir Varrak,¹¹⁹ Şem'i Dede,¹²⁰ İsmail Dede,¹²¹ Ebu Abdurahman es-Sülemi: *Hakâiku't-Tefsir*¹²², Ebu Süleyman Darani,¹²³ İmam Vasıtı,¹²⁴ Ebu'l Ala Mağribi,¹²⁵ Sibeveyh,¹²⁶ Taberi¹²⁷ *Tarih-i Taberi*, İsmail Dede,¹²⁸ Zemahşeri,¹²⁹ Ebu'l-Ferec el-Cevzî,¹³⁰ Muhammed b. Tay-

¹¹⁶Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.222^a, Abdürrezzâk Kaşânî'nin tam adı Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed b. Ebi'l-Fedâil b. Muhammed Kaşânîdir (ö.730/1330). *Tevilat-ı Kâşî* onun eseri olan işâri tefsirdir. Abdüssâmed Natanzî'nin müridi olan Kaşânî'ni, eserini İbnü'l-Arabî'nin etkisinde kalarak telif etmiştir. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, işâri tefsir sahasında önemli bir yere sâhiptir. Bkz: Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, s.204-208; Mehmet Kaya, Abdürrezzâk Kaşânî ve Tefsirdeki Metodu, *Müfekkik (AUİF Dergisi)*, Cilt 2, sayı 3, Haziran 2015, s.107-135.

¹¹⁷Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, II, V127^a, *Letâifu'l-İşarat. Abdülkerim b. Hevâzin el- Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) işâri tefsiridir. Eserinde Sülemî'nin Hakâyik'ını örnek almakla birlikte tefsiri, Sülemî tefsirinden daha düzenli ve kapsamlıdır. Letâif'de Sülemî'den farklı olarak sene ve şahıslar atılmış, ahkâm âyetleri işâri yönden tefsir edilmiştir. Fenâ fillâh düşüncesinin hâkim olduğu tefsir, işâri tefsirin en sağlamı kabul edilmiş ve tasavvuf tarihinde şeriatla tasavvufu en üst düzeyde uzlaştıran ilk işâri tefsir olma hususiyetini korumuştur. Tefsir altı cilt hâlinde basılmıştır. Bkz: Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, 98-101*

¹¹⁸Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.16^a.

¹¹⁹Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.4^b

¹²⁰Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.5^a.

¹²¹Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.5^a.

¹²²Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.36^b. *Hakâiku't-Tefsir*: Muhammed b. Hüseyin Sülemî'nin (ö.412/ 1021) tasavvufî tefsiridir. Mutasavvıfların Kur'ân âyetleri üzerindeki yorumlarını derleyen ilk kapsamlı işâri tefsirdir. Hakâyik'da, Hz. Peygamber'in hadisleri ve sahâbelerin rivâyetleri başta olmak üzere tanınmış yetmiş dört süfiden görüşler aktarılmıştır. Eser işâri yorumları toplayan bir ansiklopedi hüviyetinde olup kendinden sonra yazılan işâri tefsirler başta olmak üzere tasavvufî eserlere kaynaklık etmiştir. Naklen verdiği anekdotta Süleyman Ateş, *Menâkibu'l-Arifin*'den Mevlânâ'nın Hakâyik'i, Melikü'l-üdebâ Dîvdeste'ye yazdığını ve çok beğendiği için müstensihe kendi ferâcesini hediye ettiğini kaydetmektedir.

Türkiye ve Türkiye dışında birçok nüshası bulunmakla beraber tamamı basılamayan eser üzerine 1969'da Süleyman Ateş tarafından "Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri" başlıklı bir doktora tezi yapılarak yayımlanmıştır. Bkz: Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, s.91-95.

¹²³Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.59^a.

¹²⁴Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.67^a.

¹²⁵Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.III, vr.73^b.

¹²⁶Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.99^a.

¹²⁷Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.100^a.

¹²⁸Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.110^a.

¹²⁹Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.127^b, *el- Keşşâf an Hakâiki't- Te'vil*: Zemahşeri'nin (ö.538/1143) tefsiridir. Dirâyet metodu ile yazılan tefsirde Mu'tezile akâidine uygun görüşler ifade edilmiştir. Yazıldığı dönemden itibaren müfessirlerin ilgisini çeken Keşşâf, Kur'ân'ı nahiv ve belâgat ilkelerini dikkate alarak yorumlaması, Kur'ân'ın ıcaz yönlerini, özellikle taşıdığı edebî üstünlüğü ve nazım güzelliğini ortaya koyması gibi sebeplerle çok beğenilmiştir. Sünnî âlimlerin çoğu, Keşşâf'dan faydalanmakla birlikte, sırf Mu'tezile'nin ilkelerine uygun düşen mânâlara ulaşmak amacıyla zâhirî mânâların terkedilip yersiz te'villere sapıldığı, velilerin Kur'ân'a dayandırılmak suretiyle eleştirildiği gibi gerekçelerle kimi zaman Keşşâf'ı eleştirmişlerdir

¹³⁰Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.127^b, (İbnü'l- Cevzî) (ö.597/1200) *Zâdü'l- Mesîr*: rivâyet tefsiridir. Kitabın tam adı Zâdü'l-mesîr fi-ilmî't-tefsir'dir. İbnü'l- Cevzî, önce el- Muğni

fur es- Secâvendî el- Gaznevî'nin (ö.560/1165),¹³¹ Hâkîm Senâî,¹³² Genceli Nizâmî,¹³³ Hâfız Divânî¹³⁴ gibi eserlerin ve müelliflerden

fî tefsiri'l- Kur'ân adıyla hacimli bir eser kâleme almış, daha sonra bunuihtisar ederek *Zâdü'l-Mesirî*'i meydana getirmiştir. *Zâdü'l-Mesirî*'den de *Teyisirü'l- Beyân fî Tefsiri'l- Kur'ân* adını verdiği muhtasar bir tefsir yazmıştır. Rivâyet ve dirâyet usûlünün kullanıldığı eserde kırâat farklılıklarına ve esbâb-ı nüzûle ve nâsih-mensûha da yer verilmiştir. Bu arada müfessir farkında olduğunu ihsâs ederek İsrâilî rivâyetleri de nakletmiştir.

¹³¹ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.127^b. *Aynu'l Maânî* kırâat farkları esas alınarak yaptığı dirâyet tefsiridir. Tefsirin tam adı *Aynu'l- Ma'ânî fî Tefsiri's- Sebi'l- Mesânî* adıyla kaydedilmekle beraber Kur'ân'ın tamamının tefsiridir. Süre başlarında sürede yer alan harf, kelime ve âyet sayısı belirtilmiş, âyetlerin tefsiri kelime kelime yapılmış ve kırâat farkları üzerine durulmuştur.

¹³² Hâkîm Senâî'nin (ö.526/1131) *Hadikatu'l- Hakika ve Tarikatu's- Şeria* adlı eseridir. Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu kabul edilen Senâî'nin *Hadika'sı* İran edebiyatında yazılan ilk önemli tasavvufî mesnevîdir. Mevlânâ çok beğendiği ve *Mesnevî*'sinde bazı konularını iktibas ettiği esere *İlâhinâme* adını vermiştir. Eser dinin anlamlandırma ve yaşama boyutlarını ifade eden şeriat-tarikat-hakikat mânâ boyutlarını ifade etmek için kaleme alınmıştır. 770 beyitten oluşan manzûme; tevhid, Kur'an, na't, akl, ilmin fazileti, küllî nefis, insan, Gazne ileri gelenlerinin medhi, saâdet yolu ve kendi ahvâli olmak üzere on baba ayrılmıştır. Ayrıca Kuşeyri'nin *Risâle'si* ve Gazzâlî'nin *İhyâ'sından* uyarlanmış olan birtakım ünlü hikâyeleri içermektedir. *Hadika*, tasavvufî ve didaktik amaçlar bakımından daha sonra yazılan mesnevîlerin hepsine örnek olmuştur. *Mesnevî*'nin yazılış gerekçesiyle ilgili rivâyette de zımnın değinildiği gibi, Mevlânâ'nın çok beğendiğini ve içeriğini iyi bildiği anlaşılan Senâî'nin temel eseri *Hadika'nın* –yahut Mevlânâ'nın atfida bulunduğu ismiyle *İlâhinâme*'nin önemli mevzularının neredeyse tamamının özünü Mevlânâ, kendi *Mesnevî*'sine aktarmıştır. Şem'i Efendi'de IV. Cildde yer alan 1556 numaralı beyitte geçen “hakîm” kelimesi'nin Hâkîm Senâî'ye işaret ettiğini; ““hakîm” den murad, Hâkîm Senâî olmak rûşendir. Hz. Mevlânâ (ks) onun “*İlâhinâme*”sinden bâzı kelimat alıp bu kitab-ı şerif'de derc eylemiştir” cümlesi ile belirtmekte ve Senâî'nin *Mesnevî*'ye ne sûretle kaynaklık ettiğine dâir bilgi vermektedir.

¹³³ *Mahzen-i Esrâr*: Tam adı Ebu Muhammed Cemalüddin İlyas b. Yusuf b. Zeki Müeyyed olan (1150/1214) Genceli Nizami hamse yazarı olarak bilinen ilk kişidir. *Mahzen-i Esrar* Hamsesinde yer alan Mesnevî tarzı eserdir. Nizamî tarafından 570/1174'de yazılan eser; Selçuklular döneminde Erzincan'da bulunan Mengücekoğlu Behremşah'a ithaf edilmiştir. Çeşitli dönemlere göndermelerin dışında insanın ezeli ahbine ihânet etmesi üzerinde durur. Eserin ilham kaynağı Senâî'nin *Hadikatu'l- Hakika'sıdır*. Osmanlı döneminde pek çok kez istinsah edilen eser, ilk kez Şem'i Dede tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Bkz: Mehmet Kanar, “Nizâmî Gencevî”, *DİA*, c.XXXIII, İstanbul 2007, s.183-185.

¹³⁴ Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.193^a. Hâfız Şirâzî olarak şöhret bulmuş olan Hâce Şemseddin Muhammed'in (ö.792/1390) yazmış olduğu divândır. Ülkemizde çok okunan eserler arasında yer alan *Hâfız Divânî* Türkiye'de *Mesnevî* ve *Gülistan'dan* sonra en çok okunan Farsça metinlerin başında gelmektedir. Osmanlı döneminden itibaren dilimize çevrilmiş ve divân şairleri tarafından beğenilen ve faydalanılan bir eser olmuştur. Tasavvufî şiirlerin şerhlerinde en çok faydalanılan kitaplardan olan Hafız Divânî Osmanlı döneminde Sürûri Dede, Şem'i Dede ve Südi Dede tarafından şerh edilmiştir. Abdülbâki Gölpınarlı tarafından günümüz Türkçesine 1944 yılında çevrilmiştir. Sabûhi *İhtiyarâtta* Hafızdan bir beyit iktibas etmiştir. Sabûhi, *İhtiyarât*, 2085, c.II, vr.193^a. Bkz: Tahsin Yazıcı, “Hafız Şirazi”, *DİA*, c.XV, İstanbul 1997, s.103-106. ; Hafız Divânî şerhlerinden Mehmed Vehbi Konevi şerhi üzerine Osman Sacid Arı tarafından doktora tezi hazırlanmış olup Hafız Divânî ile ilgili geniş bilgi sunulmuştur. Bkz: Osman Sacid Arı, *Mehmed Vehbi Konevi'nin Hafız Divânî Şerh'inde Tasavvufî Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

istifade etmiş olup, çoğu zaman almış olduğu beyitlerin eser ve müellifini zikretmemiştir. Beyitlerin ait olduğu müellif ve eserler tafrazından tespit edilmiştir.

8.5. V.Cilt

Sabûhî V. Ciltte Mesnevîden 292 beyit seçmiş ve şerh etmiştir. Bunun yanında Attardan 1 beyit,¹³⁵ Emir Hüsrev Dehlevî'den 1 beyit,¹³⁶ ve Sabûhî'ye ait olduğunu düşündüğümüz 14 beyit¹³⁷ ile 21, 28, 30, 38, 42, 47, 49, 53, 56, 57, 59, 60, 71, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 87,89, 90, 105, 109, 126, 132, 178. başlıkların şerhlerini yapmıştır.

8.6. VI. Cilt

Sabûhî altıncı ciltte *Mesnevî*'den 320 beyit seçmiş ve şerh etmiştir. *Divân-ı Şems*'ten 3 beyit¹³⁸, Hakîm Senaî'den 1 beyit¹³⁹, Şebusterî'den,¹⁴⁰ ayrıca yazarını tespit edemediğimiz Sabûhî Dede'ye ait olma ihtimali yüksek olan 10 beyti şerh etmiştir. VI. ciltte 88. Başlığında şerhini yapmıştır.

Sabûhî'nin beslendiği kaynakları değerlendirdiğimiz de karşımıza çıkan hususlar şunlardır. Sabûhî Vahdet-i vücûd konusunda İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın izlerini taşır. İbnü'l-Arabî'nin ortaya koyduğu vücûd görüşünü ve tenezzülât-ı seb'ayı benimser. Ancak Sabûhî görüşlerini ortaya koyarken İbnü'l Arabî'de olduğu gibi ağır bir dil kullanmaz. Şeyhim pirim dediği Mevlânâ'nın yolundan giderek cevabı Sadreddin Konevî'nin Mevlânâ'ya¹⁴¹ sorduğu soruda gizli olan yöntemle, yani herkesin anlayabileceği, çeşitli alanlarda uzmanlık

¹³⁵ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.133^b.

¹³⁶ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.182^a.

¹³⁷ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.125^a, 126^a, 133^b, 154^a, 157^a, 163^b, 176^a.

¹³⁸ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.195^b.

¹³⁹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.IV, vr.198^b.

¹⁴⁰ T1495-vr.306^b.

¹⁴¹ William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, çev: Turan Koç, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, s.270. Hikâye şöyledir: Konevî, Mevlânâ'ya vahdet-i vücûda dair konularla ilgili: "Böylesine güç ve çetin metafiziksel konuları böylesine basit bir dille nasıl ifade ediyorsunuz? diye sorduğunda Mevlânâ'nın da ona "Böylesine basit konuları nasıl oluyor da bu kadar karmaşık hale getiriyorsunuz." şeklinde cevabı olmuştur.

eğitimi gerektirmeyen basit bir dille izah eder. Zaten eserini telif etmesinin gayesinin de *Mesnevî*'de yer alan avalim-i gayba dair konular ve anlaşılması zor beyitleri şerh etmek olduğunu dile getirmiştir.¹⁴² Beslendiği kaynaklar olarak yukarıda bahsettiğimiz şahıslar olarak yine Mevlânâ'nın izini takip etmekte, aynı kaynaktan beslenmekte, Hallâc-ı Mansûr, Abdullah Ensârî, Hakîm Senaî, Ferîdüddîn Attâr, Hafız, Sa'dî-yi Şîrâzî, Reşîdüddîn Meybûdî, İbn-i Fârız, Bahauddîn-i Veled, Şems-i Tebrîzî gibi meşhur mutasavvıfların ve Mevlânâ'dan sonra gelen yukarıda isimlerini saydığımız kişilerin ve mutasavvıfların tesirlerini ve izlerini taşımaktadır.

Başka bir yönüyle Sabûhî, Mevlânâ'da olduğu gib tasavvuf anlayışının merkezine aşkı yerleştirir ve varlığa bu gözle bakar. William Chittick'in de dediği gibi İbnü'l-Arabî'yi aşksız düşünürüzde Mevlânâ'yı asla.¹⁴³ Aynı şekilde ilahi aşkla mest olmuş Sabûhî'yide aşksız düşünmek neredeyse mümkün değildir. Vücûda dair görüşlerinde bunu çok açık bir şekilde dile getiren Sabûhî:

“Cümle varlık maşukundur. Vucûd-u âşık bir lafızdır ve bir isimdir ve de artık değildir Yani maşuk hazreti vacibdir ki cümle varlık onundur ve âşık mümkündür ki onun perde-i vasfı zatıdır. İmdi perdei mest-i âşık itibardır hakikatta vucûd onundur nitekim Şeyhi Ekber buyurur: “Hür kişi mazide olanları çeker, mutlaka olaylar dalgalar ve nehirlerdir, bir yerde şekillenen muhtelif şekiller sana saklanmaz ve o perde arkasıdır.” Mevcud ve hakiki hayat sahibi Hazreti vacibdir: Mümkün olan nefsin de ve haddi zâtında ma'dum(yok)ve mürdedir(ölü)”Allah vardı, başka hiçbirşey yoktu”¹⁴⁴ ama bil ki el'an yine öyledir. Mevcud, adem-i kemâlem yekun hali üzere Ma'dumdur (yoktur). Şol sıfatlar ki âşıkta görürsün, cümle ariyetidir bir şeyin (kendinden olmaklığı olmaya) vucûdu kandan almış olur. Pes hakikatta âşık mürde Maşuk zindedir. Aşıkın hayatı ve varlığı maşukundur.”¹⁴⁵

Sabûhî eserde tasavvuf eğitiminin gayesini açıklamaya çalışır, neyistan diye tabir ettiği âlem-i ervahtan koparıldıktan sonra dünya hayatına gelen insanın asli vatanına tekrar rücu etmesi için tasavvuf ve

¹⁴² Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.12^b.

¹⁴³ Chittick, *Varolmanın Boyutları*, s.269.

¹⁴⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, XIX, s.207, h. no. 468.

¹⁴⁵ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.30^a.

tarikât eğitiminin gerekli olduğunu, isti'dat sahibi taliplerin bir mürşidi kâmil gözetiminde seyr ü sülûk eğitiminden geçerek, tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb ile varlık ve benliğinden sıyrılıp fenâ mertebesine ermiş, ölmeden önce ölme sırrına ererek tekrar neyistana dönme çabası olarak görür. Hatta bu görüşünü şu cümlelerle dile getirir:

“İnsanın sülûku sonucu ulaşmak istediği mertebe ruhu insani mertebesidir. Ruh-u insani ki terbiyet-i mürşid ve tasfiyei bâtin ve kesbî maarifi ilahîye ile kuvvet tutup nuraniyyet tahsil eylemek ile elde edilir. Ruh-u ilahî, ruh-u izafi, ruh-u vahyi, ruh-u insani de denilen bu makam vahy ve ilham sahibi olma makamıdır Sâliklerin riyazet ve guşış eyledikleri bu makamı tahsil eymektir.”¹⁴⁶

Sonuç

On yedinci yüzyılda Yenikapı Mevlevîhane'sinin postnişinlerinden Sabûhî Ahmed Dede, düşünce sistemiyle hem yaşadığı çağda hem de kendinden sonraki dönemlerde adından söz ettirmiş bir sufidir. On altıncı yüzyılın son yarısında sekteye uğrayan Mevlevîlik faaliyetleri, Ferruh Çelebi'nin azli ve makam çelebiliğinin on sekiz yıl boş kalmasından sonra Sultan I. Ahmed döneminde makam çelebiliğine getirilen Bostan Çelebi'nin Mevlevîliği yayma çalışmalarına *Mesnevî*'den intihap ettiği beyitlerden ve şerhlerinden müteşekkil *İhtiyarat-ı Sabûhî* adlı *Mesnevî* şerhi ile katkı sağlamıştır. Düşünce sistemiyle Mevlevîliğin Şems kolunun on yedinci yüzyılda önemli temsilcilerinden olmuştur. *Mesnevî* beyitlerini yorumlarken beyitlerin derûnunda yatan batınî manaları beyitlerin iktibas ettiği ayet ve hadislerle görüşlerini delillendirmiş, dile getirdiği görüşleri ile dikkat çekmiştir. Melamî ve kalenderî bir sufi olması hasebiyle *Mesnevî*'nin beyitlerine bu doğrultuda yorumlar getirmiştir. *İhtiyarat-ı Sabûhî*'de vahdet-i vücuda dair görüşleri ile İbnü'l-Arabi tesirini yansıtmış, varlığa aşk nazarisiyle bakması yönüyle Mevlana'nın adım adım izinden gitmiş, Melâmî ve kalenderî meşrebiyle Şems-i Tebrizi'yi en güzel şekilde temsil etmiştir. Temsil etmekle kalmamış kendinden sonra-

¹⁴⁶Sabûhî, *İhtiyarat*, 2085, c.I, vr.20^b.

ki sufileri de etkilemiştir. Sabûhi Ahmmed Dede'nin tesirleri Camî Ahmed Dede ile kendini göstermiş, Filibe Mevlevîhanesi şeyhi iken Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhliğine atanan Peçevîzade Arifi Ahmed Dede,¹⁴⁷ Arifi Dede ile devam etmiştir. 1746 yılında postnişin olan ve Yenikapı Mevlevîhanesini Tekke ve Zaviyelerin kapatıldığı 1925 e kadar idare eden Ebu Bekir Dede'nin soyundan şeyhlerin (yani aynı aileden gelen şeyhlerin) ilki olan Ebu Bekir Dede'de Sabûhî Dede'nin yolundan gitmiştir.¹⁴⁸

Divân'ı ile birlikte muhtelif kütüphanelerde el yazması halinde bulunan eseri *İhtiyârât-ı Sabûhî* bize onun kişiliği, meşrebi ve düşünce dünyasını tanıtmaya imkânı sunması açısından önemli bir eserdir.

Kaynakça

- Afifi, Ebu'l-Alâ, *Füsus'ül-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demireli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Konya, Ribat Yayınevi, 1996.
- Arefoğlu, Gökhan, *Hulvî'nin Gülşen-i Râz Lâhicî Şerhi Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Arı, Osman Sacid, *Mehmed Vehbi Konevî'nin Hâfız Divânı Şerh'inde Tasavvufî Unsurlar*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- A'şa, Ebu BasYr Meymun b. Kays b. Cendel el-Bekri, , *Divânü'l-A'şa' el-Kebir*, neşr. M. Muhammed Hüseyin, Mısır 1950.
- Attâr, Ferîduddîn *Mantku't-tayr*, trc. Abdülbâkî Gölpınarlı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Ayyıldız, Erol, "Ebu'l Atahiyye", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s.294-295.

¹⁴⁷I Sakıp Dede, *Sefîne-i Nefise*, II, s.167-168. ; Ali Enver, *Semahane-i edeb*, s. 159-160. ; Mehmed Ziyâ, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, s. 149-152. ; Işın, *DBİA*, "Mevlevîlik", VII, s. 478.

¹⁴⁸Sakıp Dede, *Sefîne-i Nefise*, II, s.106. ; Ali Enver, *Semahane-i edeb*, s. 141. ; Mehmed Ziyâ, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, s. 127-131. ; Işın, *DBİA*, "Mevlevîlik", VII, s. 478.

- Beydâvî Nasırüddîn Ebu Said Muhammed, *Muhtasar Beydavi Tefsiri*, trc. Şadi Eren, İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011.
- Cengiz, Muammer, “Manzum Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Gülşen-i Râz”, *Tasavvuf: İlmî ve akademik Dergisi*, sy:30/2, 2012, ss.61-86.
- Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev: Turan Koç, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- el-Cumâhî, İbn Sellam, *Tabakât'ü Fuhûlû's-Şua'ra*, nşr. M, Muhammed Şakir, Kahire 1953, c.I, s.40, 52, 65-67.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh, “Sühreverdi ve İsrakiye Felsefesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1700/18171.pdf>.
- Dağlar, Abdulkadir, *Şem' i Şem'ullah Mesnevî Şerhi, 1.cilt (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- Demirci, Mehmed, “Mesnevî Şerhleri ve Şârihleri Hakkında Birkaç Not”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Ocak; 2004, s.21.
- Demirel, Şener, “Mevlânâ'nın Mesnevî Şerhleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.5, sy.10, (2007), ss. 469-504.
- _____, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt S, sy: 10, 2007, s. 469-504. Gölpınarlı Abdülbaki, *Gülşen-i Râz Şerhi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1972.
- el- Gaznevî, Muhammed b. Tayfur es- Secâvendî, *Aynü'l- Me'ânî fi Tefsiri's-Sebîl'l- Mesânî'dir*.
- Güleç, İsmail, “Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/6 Fall 2009*.
- Gündoğdu, Cengiz, “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde “ Mânâ Dili”, Mesnevî'nin Türkçeye Şerh Geleneği ve Bu Bağlamda Halvetî Şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak- Haziran 2005, s. 134.
- el-Hakîm, Suad, *El-Mücemu's-Sûfî El-Hikmetü fi Hudûd'l-Kelime (İbnü'l-Arabî Sözlüğü)*, trc: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı, 2004.
- Hüseyin Bey, *Şerh-i Gülşen-i Râz*, haz. Cengiz Gündoğdu, İstanbul: Ataç Yayınları, 2006.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, trc: Ahmed

- Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013).
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *Futûhât-ı Mekkiyye*, terc: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l- Hikem*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, trc. Abdulvehhap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İzutsu, Toshihiko *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, trc: Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs 2005.
- Koçoğlu, Turgut, *Şem' i Şem'ullah Mesnevi Şerhi, II. cilt (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012.
- Taha Hüseyin, Cahiliye Şiiri Üzerine, çev. Şaban Karataş, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Kanar, Mehmet, "Nizamî Gencevî", *DVİ*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s.183-185.
- Kaya, Mehmet, Abdurrezzak Kâşânî ve Tefsirdeki Metodu, *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy: 3, 2015, ss.107-135.
- Kılıç, Mahmud Erol, "Fusûs'ül- Hikem", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, s.230.
- Konuk, Ahmed Avni, *Gülşen-i Râz Tercüme ve Şerhi*, haz. Cengiz Gündoğdu, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûs'ül- Hikem Tercüme ve Şerhi*, I-IV, haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2014.
- Konevi, Sadreddin, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziziği)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Konevi, Sadreddin, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziziği)*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Kurtuluş, Rıza, "Keşfü'l-Esrar", *DİA*, İstanbul 2000, c.XXII, s. 319.
- el-Mekkî, Ebu Talip, *Kalplerin Azığı (Kûtu'l-kulûb)*, trc. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, c. I-IV, İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2003.
- Önder, Mehmet, *Mevlâna Bibliyografyası*, c.II, Ankara 1974.
- Örs, Derya, "Vatvat", *DİA*, c.XLII, Ankara 2012, s.573-574.
- Öngören, Reşat, " XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı",

- XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Milletlerarası Sempozyumu, İstanbul, İSAV, 9-11 Kasım 1996, s. 215.
- Öngören, Reşat, “Miftahu'l-Gayb”, *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 16-17.
- Parıld, Metin, *Ebu'l Atahîyye ve Şiir*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Rûmî, Mevlana Celaleddin-i, *Mesnevî-yi Mânevi*, çev. Veled İzbudak İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1966.
- Rûmî, Mevlânâ Celaleddin, *Divân-ı Kebîr*, c. I-VII, haz. Abdülbâki, Gölpinarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957.
- Sabûhi, Ahmed Dede, *İhtiyarât-ı Mesnevî*, Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, no. 2085.
- Sarı, Mehmet, *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divân'ının Tenkitli Metni*, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, ss.325-327.
- Saklan, Bilal, “Ebû Tâlib el- Mekkî”, *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s.239.
- Sevgi, H.Ahmet, “Gülşen-i Râz”, *DİA*, İstanbul 1996, c. XIV, s.253-254.
- Sevgi, H.Ahmet, “Mantıku't-tayr”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXVIII, 28, ss.29-30.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Cahiliye Araplarının İlahları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Şahin, Oğuzhan, *Şem'i Şem'ullah Şerh-i Mesnevî, (III-IV. Ciltler)*, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012.
- Şirâzî, Elvân-ı, *Gülşen-i Râz Tercümesi: (İnceleme Metin-İndeks-Tıpkıbasım)*, haz. Muzaffer Akkuş, Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Öztürk, Şeyda, *Şem'inin Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007).
- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *el-Camiü'l-Beyan fi Tefsîri Âyati'l-Kur'ân'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezi'l-Buhus ed-Diraseti'i-Arabiyye ve'l-İslamiyye, Dar-ı Hicr, Kahire, trs.
- Tülücü, Süleyman, “Lebid b. Rebia”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, s.121-123.
- Uludağ, Süleyman, “İbn-i Fâriz”, *DİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s.40-43.
- Yazıcı, Tahsin, “Hafız Şirâzî”, *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s.103-106.
- Yazıcı, Tahsin-Uludağ Süleyman, “Herevi”, *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s.222-226.

Yıldız, Abdulvahap, “Meybudî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri”, *Tasavvuf*, Sy. 8, Ankara 2002, s. 63-77.

Yılmaz, İbrahim, “A'şa ve Kaside-i Dâliyye”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30802>.

ez-Zemahşeri, Ebü'l-Kasım Mahmud b.Ömer el-Harizmî, *Keşşaf Tefsiri*, edit: Murat Sülün, (İstanbul Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016.)